

ΗΛΙΑΙΑ

Α'

• Ηλιαία και ήλιασις • Ηλιαία μὲν ἔστι τὸ μέγιστον δικαστήριον τῶν ἐν Ἀθήνῃσι, ἐν ᾧ τὰ δημόσια τῶν πραγμάτων ἐκρίνετο χιλίων δικαστῶν, ἢ χιλίων καὶ πεντακυσίων συνιόντων • συνιέσαν δὲ οἱ μὲν χίλιοι ἐκ ἑνὸς δικαστηρίου • οἱ δὲ χίλιοι πεντακύσιοι ἐκ τριῶν • ήλιαζεσθαι δὲ καὶ ήλιασις ἔστι τὸ ἐν Ἡλιαίᾳ δικάζειν •

• Ἀρποκρατίων.

• Ο ὀργανισμὸς καὶ ἡ ἀρμοδιότης τῆς Ἡλιαίας μετεβλήθησαν κατὰ τὰς διαφόρους ἐποχὰς τοῦ ἀττικοῦ δικαίου, ἀναλόγως πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὰς μεταβολὰς τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος τῶν Ἀθηναίων. Ἀλλ' αἱ μεταβολαὶ αὗται δὲν φαίνονται λίαν οὐπιώδεις ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Κλεισθέους μέχρι τῶν τοῦ Δημοσθένους • αἱ δὲ ἀρχικότεραι τῶν πηγῶν, ἐξ ὧν οἱ νεώτεροι ἀρῶνται τὰς πληροφορίας αὐτῶν ἐπὶ τοῦ προκειμένου, εἰσὶν αἱ εἰσαγωγαὶ τῶν ήλιαστῶν ἐν τῇς κωμῳδίαις τοῦ Ἀριστοφάνους. Αἱ βεβαιώτεραι λοιπὸν πληροφορίαι ἡμῶν περὶ τοῦ ὀργανισμοῦ καὶ τῆς ἀρμοδιότητος τῆς Ἡλιαίας ἀναφέρονται εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ θεσμοῦ ἀπὸ τοῦ Περικλέους μέχρι τῶν μακεδονικῶν, ὀλίγη δὲ τινα εἰσι γνωτὰ περὶ τῶν προγενεστέρων χρόνων.

• Ἀπὸ τοῦ 17 αἰῶνος οἱ φιλόλογοι καὶ οἱ ἱστορικοὶ πάντες, ὀλίγων διαφωνούντων ἐπὶ λεπτομερειῶν τινῶν, παρεδέχοντο ὅτι κατ' ἔτος ἐν Ἀρδητῶν ἐκ πάντων τῶν ὑπερβάντων τὸ 30 ἔτος ἐπιτίμων πολιτῶν ἐκληροῦντο ἐξ χιλιάδες, οἵτινες διαιρούμενοι εἰς δέκα τμήματα, σημειούμενα διὰ τῶν δέκα πρώτων ἀλφαιτικῶν στοιχείων Α—Κ, καθ' ἑκάστην δικάσιμον διὰ νέων κληρώσεων ἐπλήρουν τὰ δέκα δικαστήρια, ἐν οἷς ἐδίκαζον οἱ ήλιασταί. Ἡ ἐνικυσία κλήρωσις τῶν ἑξακισχιλίων εἰκάζετο ἐξ ἄλλων τε μαρτυριῶν καὶ ἐκ τῶν στίχων τοῦ Ἀριστοφάνους ἐν Σφήκαις, ἐνθα ὁ Βδελυκλέων θέλων νὰ πείσῃ τὸν γέροντα πατέρα του Φιλοκλέωνα περὶ τοῦ εἰτελοῦς τῆς μισθοφορίας τῶν ήλιαστῶν ἀπέναντι τοῦ ποσοῦ τῶν εἰσοδημάτων τῆς πόλεως λέγει στ. 660.

• Τούτων πλήρωμα τάλαντ' ἄγγ' ἔτι δισχίλια γίγνεται ἡμῖν •
ἀπὸ τούτου νῦν κατάθες μισθὸν τοῖσι δικασταῖς ἐνιαυτοῦ
ἐξ ήλιασιν (κοῦπω πλείους ἐν τῇ χώρᾳ κατένασθεν)
γίγνεται ἡμῖν ἑκατὸν δῆπου καὶ πενήκοντα τάλαντα •

Ἄλλ' ἀκριβῶς ἐκ τῶν στίχων τούτων ὁ Max. Fränkel ἐν δικτριβῇ δημοσιευθείσῃ τῷ 1877 (*Die attischen Geschwornengerichte*) ἐξάγει ὅτι ἐν Ἀττικῇ δὲν ἦσαν πλείοτεροι τῶν 6000 οἱ ἔχοντες τὰ προσόντα ἡλιαστοῦ· δὲν ἦτον ἄρα δυνατὸν νὰ γίνηται κλήρωσις ἐξ ἑξακισχίλιων δικαστῶν ἐκ τῶν ὑπερβάλλοντων τὸ 30 ἔτος πολιτῶν· ἀλλὰ πᾶς τοιοῦτος ἐπίτιμος πολίτης ὢν δικαιωματικῶς δικαστῆς προσήρχετο εἰς τοὺς Ἀρχοντας, καὶ βεβαιουμένων τῶν προσόντων αὐτοῦ ἐνεγράφετο εἰς τοὺς καταλόγους τῶν δικαστῶν. Ἡ δὲ Ἡλιαία ἦτον αὐτὴ ἢ Ἑκκλησία ἐκ τῶν ὑπερβάλλοντων τὸ 30 ἔτος πολιτῶν, ἐξ ὧν συνεργόμενοι ἐξακισχίλιοι ἀπεφάσιζον ἐφ' ὅλων τῶν προσωπικῶν ζητημάτων τῆς νομοθετικῆς ἀρχῆς, οἷον περὶ πληρωμῆς φόρων, ἀφέσεως χρεῶν πρὸς τὸν δῆμον, ἐξοστρακισμοῦ κλ. Ἐκαστος λοιπὸν πολίτης ἐπίτιμος ὑπερβαίνων τὸ 30 ἔτος ὤμνυε τὴν ἡλιαστικὸν ὄρκον ἐφάπαξ ἐν Ἀρδῆτῳ κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀρποκρατίωνος «Ἀρδηττος, τόπος Ἀθήνησιν ὑπὲρ τὸ Στάδιον τὸ παναθηναϊκὸν πρὸς τῷ δήμῳ τῷ ὑπένερθεν Ἀργυλέων· ἐν τούτῳ οἱσὶ δημοσίῃ πάντες ὤμνυον Ἀθηναῖοι τὸν ὄρκον τὸν ἡλιαστικόν. . . Θεόφραστος δ' ἐν ταῖς νόμοις δηλοῖ ὡς καταλέλυτο τὸ ἔθος τοῦτο», μετὰ δὲ τὴν ὀρκωμοσίαν ἐλάμβανεν μέρος εἰς τὴν καθ' ἑκάστην δικάσιμον γινομένην κλήρωσιν πρὸς σύστασιν τῶν δικαστηρίων. Μετὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ φυλλαδίου τοῦ Fränkel οἱ Γερμανοὶ ἐλληνισταὶ παρεδέχθησαν τὴν γνώμην αὐτοῦ, ἀνκηρύζοντες μῦθον τὴν ἐτησίαν κλήρωσιν τῶν ἐξακισχιλίων ἡλιαστῶν ἐν Ἀρδῆτῳ. Εἶναι ἄρα τοσοῦτον βεβία ἢ ἐρμηνεία τοῦ Fränkel;

Ἐκ πολλῶν καὶ ἀναμφισβητήτων ἀρχαίων μαρτυριῶν βεβαιούται, ὅτι οἱ ἡλιασταὶ ἦσαν διττημένοι εἰς δέκα τμήματα ἢ δικαστήρια, καὶ πρὸς πλήρωσιν ἑκάστου αὐτῶν ἐκλήρουτο πεντακόσιοι δικασταί. Ὁ Πολυδεύκης λέγει Η' 123: «Ἡ ἡλιαία πεντακοσίων, εἰ δὲ χιλίων δέοι δικαστῶν συνίσταντο δύο δικαστήρια, εἰ δὲ πεντακοσίων καὶ χιλίων, τρία· ἐδίκαζον δὲ οἱ ὑπὲρ τριάκοντα ἔτη ἐκ τῶν ἐπιτίμων, καὶ μὴ ὀφειλόντων τῷ δημοσίῳ· ὤμνυον δὲ ἐν Ἀρδῆτῳ δικαστηρίῳ Ἀπόλλω καὶ Δήμητρα καὶ Δία βασιλέα κτλ.» Ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πεντακοσίων ἡλιαστῶν καθ' ἑκάστην τῶν δέκα δικαστηρίων ὁ Πεπίτος ἐξήγαγεν, ὅτι κατ' ἔτος ἐκλήρουτο πεντακισχίλιοι καὶ μετέβαλε τὸ «ἐξ ἑξακισχιλίων» τοῦ Ἀριστοφάνους εἰς ἀπέντε χιλιάσιν. Ἄλλ' οἱ μετ' αὐτὸν γράψαντες ἰδίως ὁ Mathiae ἐν τῷ *de judiciis Ath.* ἀπέκρουσαν τὴν διόρθωσιν ὡς ἀθάρτεον καὶ δικαστρέφουσαν τὸ μέτρον τοῦ στίχου, παρεδέχοντο δὲ τὴν σύγχρονον κλήρωσιν ἐξακισχιλίων, ἀμφιβάλλοντες μόνον ἂν ἐκλήρουτο ἀνὰ 600 δι' ἑκάστην δικαστήριον, ἢτοι 500 τακτικοὶ καὶ 100 ἀναπληρωτικοί, ἢ ἀνὰ 500 δι' ἑκάστην δικαστήριον ἀπολειπομένων τῶν 1000 ὡς ἀναπληρωτικῶν. Ὁ Heffter (*Ath. Ger. Verf.* σελ. 52, 56) παρεδέχεται ὅτι ἐκλήρουτο ἀνὰ 600 δι' ἑκάστην δικαστήριον, διότι ὁ ἀριθμὸς τῶν συνεδριζόντων δικαστῶν

ἦτον ἐξ ἑνὸς καὶ πεντακοσίων κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Οὐλιπιανοῦ καὶ διὰ ταῦτα δὲ ὁ εἰς προσετίθετο ἀεὶ τοῖς δικασταῖς, ἵνα μὴ ἴσασιν γένοιτο αἰ ψῆφαι, ὅπου δὲ ἀναφέρονται 500 ἐννοεῖται 501.

Ὅτι δὲ ἡ κλήρωσις τῶν ἐξακισχιλίων ἐπανελαμβάνετο κατ' ἔτος ἐν Ἀρδητῶ φθίνεται βεβηκόμενον καὶ ἐκ τῶν λόγων τοῦ Ἰσοκράτους περὶ ἀντιδόσεως 314, 21 καὶ γὰρ αἰσχρὸν . . . παρ' ἑτέροις μὲν ἐπειδὴν περὶ ψυχῆς ἀνθρώπου δικάζωσι μέρος τι τῶν ψυχῶν ὑποβάλλεσθαι τοῖς φεύγουσι, παρ' ὑμῖν δὲ μηδὲ τῶν ἴσων τυγχάνειν τοὺς κινδυνεύοντας τοῖς συκοφαντοῦσιν, ἀλλ' ὁμνῶναι μὲν καθ' ἕκαστον ἐνιαυτὸν ἢ μην ὁμοίως ἀκροάσασθαι τῶν κατηγορούντων καὶ τῶν ἀπολογουμένων, τοσοῦτον δὲ τὸ μετὰ τοῦ ποιεῖν ὅτι τῶν μὲν αἰτουμένων ὅ,τι ἂν λέγωσιν ἀποδέχεσθαι κτλ. Ἐκ τούτων πρόδηλον ὅτι καθ' ἕκαστον ἔτος οἱ δικασταὶ ὤμνουν τὸν ἡλικιστικὸν ὄρκον. Ἀλλ' ἐάν πᾶς ἐπίτιμος πολίτης ὑπερβῆς τὸ 30 ἔτος ἤτο πάντοτε δεκτὸς εἰς τὴν κατ' ἑκάστην σύστασιν τῶν δικαστηρίων δὲν ἦτον ἀνάγκη εἰμὴ ἐοχπέξ νὰ ὁμώσῃ τὸν ἡλικιστικὸν ὄρκον. Πρὸς τί ἀφοῦ οἱ αὐτοὶ ἔμενον καθ' ἕκαστον ἔτος ἡλικιστὰὶ νὰ ἐπανελαμβάνωσι τὸν ὄρκον κατ' ἔτος; Πρόδηλον ὅτι καθ' ἕκαστον ἔτος ἀνενοῦντο οἱ κατάλογοι τῶν δικαστῶν, ὅπερ ἐστὶ ἐγένετο νέα κλήρωσις κατ' ἔτος, καὶ διὰ τοῦτο ἐδίδετο κατ' ἔτος ὁ ὄρκος ὑπὸ τῶν δικαστῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ.

Ὁ Fränkel ὡς μόνην μαρτυρίαν τῆς ἐνικυσίας κληρώσεως τῶν δικαστῶν ἐκλαμβάνων τὸ προπαρατεθὲν χωρίον τοῦ Ἀριστοφάνους ἐρμηνεύει αὐτὸ ὡς σημαίνει ὅτι οὐχὶ πλείονες τῶν 6000 ἦσαν ἐκ τῶν κατοίκων τῆς Ἀττικῆς ἔχοντες τὰ πρόβοντα ἡλικιαστῶ. Ἐπὶ τούτῳ δὲ διὰ βεβηκόμενων ἐπιχειρημάτων καὶ ὑπολογισμῶν ἐπικαλεῖται τὸ σχόλιον εἰς τὰς Σφήκας 718, κατὰ τὸ ὅποιον ἐπὶ τῆς Ὀλυμπ. 83, 4 σιτοδείας γενομένης ἐν τῇ Ἀττικῇ Φαμμίτιχος ὁ ἐκ Αἰθῶνης βασιλεὺς ἀπέστειλε σῖτον Ἀθηναίοις κλήσασιν αὐτόν, γενομένης δ' ἐξέτασεως καὶ ἐξαίρεθέντων τῶν παρεγγεγραμμένων ξένων εὐρέθησαν πολῖται δικαιοῦμενοι νὰ μεθέξωσι τῆς διανομῆς εἰς 14240. Ὁ Πλούταρχος ἐν βίῳ Περικλέους 37 ἱστορεῖ ὅτι κατὰ τὴν διανομὴν τοῦ σίτου, ἀποβληθέντων τῶν ὡς πολιτῶν παρεγγεγραμμένων νόθων, οἱ μείναντες ἐν τῇ πολιτείᾳ καὶ κριθέντες Ἀθηναῖοι μύριοι καὶ τετρακισχίλιοι καὶ τεσσεράκοντα τὸ πλῆθος ἐξητάθησαν. Αἱ μικραὶ διαφοραὶ εἰς τὴν διήγησιν τοῦ γεγονότος ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἰσὶν ἀσήμντοι. Ἀλλὰ δεόν νὰ ληθῇ ὑπ' ὄψει ὅτι κατὰ τὴν διανομὴν τοῦ σίτου ἐξηκριβώθη ὁ ἀριθμὸς τῶν πένήτων, ἰδίως τῶν ἐν τῷ ἄστει ἀπόρων, οἵτινες ἐδικαιοῦντο ἵνα λάβωσι μέρος ἐκ τοῦ ἐλέους. Ἐκ τῶν 14240 λέγει ὁ Fränkel δὲν δύναται νὰ ἦσαν πολὺ πλείους τῶν 6000 οἱ ὑπὲρ τὰ 30 ἐπίτιμοι πολῖται. Τὸ συμπέρασμα εἶναι λίαν ἐπισφαλές ἂν εἰς τὴν διανομὴν τοῦ σίτου δὲν ἔλαβον μέρος, ὡς εἰκόσ, αἱ τάξεις τῶν εὐπόρων πολιτῶν καὶ τῶν γεωργῶν.

Μετὰ τοῦτο ἐπικαλεῖται ὁ Fränkel τὴν μαρτυρίαν τοῦ Θουκυδίδου Β, 13. Ἀρχομένου τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου ὁ Περικλῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ πρῶτον τε τοὺς Ἀθηναίους εἰς πόλεμον λέγων ἐόπλιτας τρισχιλίους καὶ μυρίους, ἄνευ τῶν ἐν τοῖς φρουρίοις, καὶ τῶν παρ' ἑπαλξίν ἑξάκις χιλίων καὶ μυρίων . . . ἱππέας δὲ ἀπέφαινε δικκοσίους καὶ χιλίους σὺν ἱπποτοξόταις, ἑξακκοσίους δὲ καὶ χιλίους τοξότας. Ἐκ τῶν ἀριθμῶν ὁμοίως τούτων τί ἐξάγεται; Ὅτι ἐκ μόνων τῶν τριῶν ἀνωτέρων κλάσεων ἦσαν παλιταὶ ἀπὸ τοῦ 20 μέχρι τοῦ 50 ἔτους πλείονες τῶν 19000, καὶ ἀπὸ τοῦ 18—20 καὶ 50—60 πλείους τῶν 16000. Ἐὰν λοιπὸν ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ Θῆτες, τῶν ὁποίων ἡ κλάσις καθ' ἑαυτὴν ἦτο πολυπληθεστέρα καὶ τῶν τριῶν ἀνωτέρων συλλήθεδον λαμβανόμενων, δὲν συγκατελέγοντο εἰς τοὺς ἐόπλιτας, ἀλλὰ μετεῖχον τοῦ δικαιώματος τοῦ δικάζειν, ἐξάγεται ὅτι ἐπὶ Περικλέους ἦτον ἀνώτερος τῶν 30000 ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν ἐνεργείᾳ πολιτῶν ἦτοι τῶν ἀπὸ τοῦ 20 ἔτους.¹ Ἄρα δὲν πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὡς ἀποτελοῦντας τὰ δύο τρίτα τοῦ ἔλου ἀριθμοῦ τοὺς ἀπὸ τοῦ 30 μέχρι τοῦ ἐσχάτου γήρατος;² Τότε δ' εὐρίσκωμεν οὐχὶ πλέον 6000 ἀλλὰ τοῦλάχιστον 20000 ἔχοντας τὰ προσόντα τοῦ ἡλιαστοῦ. Ὁ Fränkel ἐκ τούτων ἀφαιρεῖ τοὺς Ἀρχοντας, τοὺς Βουλευτάς, τοὺς Στρατηγούς, τοὺς Ἀρεοπαγίτας κλ. τῶν ὁποίων τὰ ἔργα δὲν συνεβιάζοντο μετὰ τοῦ δικαστικοῦ καθήκοντος. Ἄλλ' ἄρα συμπεριλαμβάνοντο μετὰ τῶν στρατευσίμων, τοὺς ὁποίους ὑπελόγιζεν ὁ Περικλῆς; Ἀφαιρεῖ τοὺς κατοικοῦντας εἰς ἀπομακρυσμένους δήμους, ἀλλὰ μήπως διότι σπανιώτερον ἐσύχναζον εἰς τὴν ἀγορὰν οὗτοι δὲν ἐνεγράφοντο εἰς τοὺς καταλόγους τῶν ἡλιαστών; Ἐπὶ τῇ βίσει λοιπὸν τοῦ ἀκριβεστεροῦ ὑπολογισμοῦ τῶν 30000 ἐν ἐνεργείᾳ πολιτῶν, ἀποδεχόμενοι οὐχὶ τὰ δύο τρίτα, οὐδὲ τοὺς ἡμίσεις, ἀλλὰ τὸ ἐν τρίτον, εὐρίσκωμεν τοῦλάχιστον δεκακισχιλίους ἔχοντας τὰ προσόντα ἡλιαστοῦ. Ἀφοῦ ὁμοίως ἐκ τούτων μόνοι ἑξακισχιλίοι ἐκαλεῖσθαι εἰς πλήρωσιν τῶν δικαστηρίων, καθὰ καὶ ὁ Fränkel παραδέχεται, τίνι λόγῳ καὶ τίνι τρόπῳ ἀπεκλείοντο τοῦ δικαιώματος τοῦ δικάζειν οἱ τετρακισχιλίοι, εἰμὴ διὰ κληρώσεως κατ' ἔτος ἐνεργουμένης;

Ἐκ τοῦ ψευδοῦς ὑπολογισμοῦ τῶν ἐν Ἀθήναις πολιτῶν ὁ Fränkel ἐπανερχόμενος εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Ἀριστοφάνους ἐξηγεῖ τὴν φράσιν «κοῦπω πλείους ἐν τῇ χώρᾳ κατένασθεν» ὡς σημαίνουσαν ὅτι οὐδέποτε κατώκουν

¹ Πλέον τῶν 30000 ἀναφέρει καὶ ὁ Ἀριστοφάνης ὡς πολίτας διαμένοντας ἐν τῷ ἄστει ἐν Ἐκκλησιαζ. 4124.

² Ὅστις πολιτῶν πλεον ἢ τρισμυρίων ὄντων τὸ πλῆθος οὐ δεδείπνηκας μόνος».

² Ὁ Ἀριστοφάνης φέρει ἐπὶ τῆς σκηνῆς πάντοτε τοῦ, ἐσχατογήρους. Φυσικῶ τῷ λόγῳ οἱ μὴ ἀνάμενοι ν' ἀπχολῶνται εἰς σωματικὰς ἐργασίας ἀφ' ἑνὸς ἐξήτουν δισχεδασιν τοῦ χρόνου, καὶ ἀφ' ἑτέρου παρηγορίαν τῆς ἀδυναμίας αὐτῶν ἐν τῇ ἐνασκήσει τοῦ δικαστικοῦ ἀξιώματος.

ἐν Ἀττικῇ πλείονες τῶν 6000 ἔχοντες προσόντα ἡλικιστοῦ τ. ε. ὑπὲρ τὰ 30 ἔτη ἐπιτίμοι πολῖται. Κατ' ἐμὴν γνώμην ὁ κωμικός, διὰ μεταφορᾶς λίαν συνήθους αὐτῷ, ὡς χώρον ἐννοεῖ τὴν Ἡλιαίαν, καθὼς ἐν ταῖς Ὀρνισσι ἐπὶ τῇ ἀπαντήσῃ τοῦ Εὐελπίδου ὅτι εἶναι Ἀθηναῖος αἰθεὶν αἰ καλαὶ τριήρεις» ἐρωτᾷ ὁ Ἐπωψ «Μῶν ἡλιαστῶν»; καὶ ὁ Εὐελπίδης:

Μή· ἀλλὰ θατέρου τρόπου.

Ἀπηλιαστῶν· (Ἐπωψ) Σπείρεται γὰρ τοῦτ' ἐκεῖ

Τὸ σπέρμα; (Εὐελπ.) Ὀλίγον ζητῶν ἂν ἐξ ἀγροῦ λάβοις. 4

Ἀλλὰ καὶ κατὰ γράμμα ἢ φράσις λαμβανομένη γραμματικῶς καὶ λογικῶς δὲν δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ ἄλλως, ἢ ὅτι οὐδέποτε ἦσαν οἱ δικασταὶ τῆς Ἡλιαίας πλείοτεροι τῶν ἑξακισχιλίων, ἢ καθὼς μεταφράζει ὁ Royard «ils sont six mille (δικασταὶ) jamais leur nombre ne fut plus élevé dans cette ville» τουτέστιν ἑξακισχίλιοι ἦσαν οἱ ἐν ἐνεργείᾳ δικασταί, ἦτοι ἐκ τῶν ὑπερβάντων τὸ 30 ἔτος ἐπιτίμων οἱ λαμβάνοντες μέρος εἰς τὴν σύστασιν τῶν δικαστηρίων, καὶ οὐχὶ οἱ ἔχοντες μόνον τὰ προσόντα τοῦ δικαστοῦ. Ὁ Fränkel ζητεῖ νὰ διαστρέψῃ τὴν ἐννοίαν χωρίζων ἀπὸ τοῦ προηγουμένου «ἑξ χιλιάδων» τὸ «κοῦπω πλείους ἐν τῇ χώρᾳ κατένασθεν» (σελ. 13 σημ.). Ἀντὶ τοῦ κόμματος τοῦ Fränkel ἔθηκα ἐν παρενθέσει τὸ «κοῦπω πλείους κλ.». Ἀλλ' οὔτε διὰ τοῦ κόμματος, οὔτε διὰ τῆς παρενθέσεως μεταβάλλεται ἡ ἐννοία τῆς φράσεως, ὅτι ἑξ χιλιάδες ἦσαν οἱ μισθοδοτούμενοι δικασταί.

Συνοιδῶς ἐξ ἄλλου τὸ ἀνεπιτήδειον τῆς μαρτυρίας τοῦ ποιητοῦ ὁ Fränkel ζητεῖ νὰ ἐξασθενίσῃ αὐτὴν ἰσχυριζόμενος ὅτι ὁ κωμικός ἀναφέρει τὸν ἀριθμὸν τῶν 6000 ὡς τὸν ὑπερβολικὸν ὅρον ὑποθετικῆς βάσεως τοῦ ὑπολογισμοῦ τῆς δαπάνης πρὸς μισθοδοσίαν τῶν ἡλικιστῶν. Ἀλλ' ὁ Βδελυκλέων ἀκριβέστατα ἀνευρίσκει αὐτὴν εἰς ἑκκτὸν πεντήκοντα τάλαντα, ὑπολογίζων τριώβολον δι' ἕκαστον τῶν ἑξακισχιλίων ἡλικιστῶν ἀνὰ πᾶσαν συνεδρίασιν ἐπὶ τριακοσίαις ἡμέραις τοῦ ἔτους. Ὁ ὑπολογισμὸς τῶν 300 ἡμερῶν κατ' ἔτος δὲν εἶναι παντάπασιν ὑπερβολικός, ὡς γράφει ὁ Fränkel, ὅταν ληφθῇ ὑπ' ὄψις ὅτι καθ' ἑκάστην ἡμέραν τὰ δικαστήρια ἐσχόλαζον ἐνεκα τῶν συνεδριάσεων τῆς Ἐκκλησίας, οἱ ἡλιασταὶ ἐπληρόνοντο τὸ τριώβολον. Ἐπὶ τοῦ στίχου 861 ἐν Νεφέλαις «ὅν πρῶτον ὄβολὸν ἔλαβον ἡλιαστικὸν» ὁ σχολιαστὴς σημειοῖ «ἡλιαστικὸν ἀντὶ ἐκκλησιαστικόν». Ἀλλ' εἴτε πραγματικαὶ εἴτε ὑπερβολικαὶ ἐκληφθῶσιν αἱ βάσεις τοῦ ὑπολογισμοῦ τοῦ Βδελυκλέωνος, εἴαν ὁ ἀριθμὸς τοῦ ἑξακισχιλίων ἡλικιστῶν δὲν ἦτον ἐκ τοῦ νόμου περιορισμένος, ὁ ποιητὴς ὡς βᾶσιν τοῦ ὑπολογισμοῦ

4 Ὁ Fränkel ἀποδίδει τὴν ἐννοίαν ὅτι ὀλίγοι ἦσαν οἱ ἐκ τῶν μεμακρυσμένων δήμων ἡλιασταί. Ἐνῶ ἀνεπιτήδως ἡ ἐννοία τῆς ἀπαντήσεως εἶναι ὅτι μόλις ὀλίγους ἀπηλιαστὰς (μὴ ἀγκυλώντας τὴν ἡλιαίαν) ἠδύνατό τις νὰ εὐρῇ ἐν ταῖς ἀγροῖς, ἦτοι ὀλίγιστοι ἐκ τῶν ἀσχολουμένων εἰς τὴν γεωργίαν δὲν ἐφοίτων εἰς τὴν ἡλιαίαν.

ἤθελε λάβει τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐχόντων τὰ προσόντα ἡλικιστοῦ, ὅστις πάντως, ὡς καὶ ὁ Fränkel δέχεται, ἦτον ἀνώτερος τῶν 6000, ἔστω καὶ κατὰ χιλίους μόνον.

Ὁ Fränkel ταυτίζων, ἢ μᾶλλον συγχέων τὴν Ἡλικίαν μετὰ τῆς Ἐκκλησίας ὅτε δικαίωμα ψήφου εἶχον μόνον οἱ ὑπὲρ τὰ 30 ἔτη, ἀναφέρει πρὸς ὑποστήριξιν τῆς παρ' αὐτοῦ δεδομένης ἐρμηνείας εἰς τὸ χωρίον τοῦ Ἀριστοφάνους, ὅτι κατὰ τὴν ἐπίσημον γλῶσσαν τοῦ δικαίου, καὶ παρὰ τοῖς ῥήτορσι ἢ ῥάσις ἀπάντες Ἀθηναῖοι σημαίνει τὴν Ἐκκλησίαν συνεδριάζόντων ἐξακισχιλίων ὑπερβάντων τὸ 30 ἔτος, ἦτοι τῶν ἐξακισχιλίων ἡλικιστῶν· τοῦθ' ὅπερ ἐκ βέθρων ἀνκτρέπει τὴν θεωρίαν τοῦ σοφοῦ ἑλληνιστοῦ. Διότι ἂν εἰς τὸ δημόσιον δίκαιον τῶν Ἀθηναίων ἢ ἀπόφασις τῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ ἐξακισχιλίων τοῦλάχιστον ἐκ τῶν τὰ 30 ἔτη ὑπερβάντων ἔσχυεν ὡς θέλησις ἀπάντων Ἀθηναίων· δὲν ἔπετκε ὅτι καὶ εἰς τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Βδελυκλέωνος τὸ ἕξ χιλιάσι σπικίνει ἀπάντας Ἀθηναίους. Εἰς τοὺς στίχους τοῦ κωμικοῦ πρόκειται οὐχὶ περὶ Ἐκκλησίας καὶ πολιτῶν Ἀθηναίων, ἀλλὰ περὶ δικαστῶν. Οἱ δικασταὶ οὗτοι τῆς Ἡλικίης ἦσαν καὶ μέλη τῆς Ἐκκλησίας ἐξ ἐκείνων, οἵτινες εἶχον μόνον δικαίωμα ψήφου ὅταν ἀντικείμενον τῆς συζητήσεως ἦτο νόμος ἐπ' ἀνδρὶ, οἷον περὶ ἀφέσεως χρέους, περὶ προσδιορισμοῦ φόρου, περὶ ἐξοστρακισμοῦ. Ἀλλ' ὡς ἐκ τούτου δὲν ἀληθεύει καὶ τὸ ἀναντίον συμπέρασμα τοῦ Fränkel, ὅτι πάντες οἱ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐπὶ τοιούτων ζητημάτων ἔχοντες δικαίωμα ψήφου, καὶ ἑαυτοὺς ἀπετέλουν τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐξακισχιλίων ἡλικιστῶν τοῦ Βδελυκλέωνος. Ἀληθῶς ὅταν ἡ Ἐκκλησία ἐνέκρινε νὰ εἰσαχθῇ πρότασις περὶ καταργήσεως ἢ τροποποιήσεως νόμου πρέπερκε τὴν ἐξέτασιν τούτου εἰς ἓν τμήμα τῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ 1000 ἐκ τῶν ὁμομοκότων τὸν ἡλικιστικὸν ὄρκον, καὶ ἐνώπιον τούτων τῶν νομοθετῶν, ὡς ἡλικιστῶν δικαζόντων, συνεζητεῖτο αὐτὸ περὶ καταργήσεως τοῦ νόμου, τῶν μὲν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας διορισθέντων σπικητόρων ὑποστηριζόντων τὴν διατήρησιν τοῦ νόμου, τῶν δὲ τὸν νέον νόμον προτεινόντων πολεμούντων τὸν παλαιόν. Ἀλλ' ἐκ τοῦ ὅτι οἱ νομοθέται ἡλικισταὶ ἐδίκαζον τὸν νόμον, ὡς εἶπειν, δὲν ἔπεται ὅτι δὲν ἐγένετο διάκρισις τῶν ἔργων τοῦ ἡλικιστοῦ ὡς δικαστοῦ καὶ ὡς νομοθέτου. Ἀληθῶς οἱ ῥήτορες χαριζόμενοι τοῖς δικασταῖς ἀποδίδουσιν αὐτοῖς, ὡς εὐεργέταις τοῦ λέγοντος, τὰ κυβερνητικὰ ἔργα τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ὁ Δημοσθένης ἐν μὲν τῷ πρὸς Βοιωτὸν λέγει χειροτονησάντων ὑμῶν ἐμὲ Τεξίαρχον, ἐν δὲ τῷ κατὰ Μειδίου ὑμεῖς χειροτονήσατε αὐτὸν τῆς Παράλλου ταμίαν. Ἀλλὰ διότι οἱ δικασταὶ ἦσαν καὶ μέλη τῆς Ἐκκλησίας χειροτονοῦσης τὰς ἀρχάς, δὲν ἔπεται ὅτι Ἐκκλησία καὶ Ἡλικία ἦσαν ἐν καὶ τὸ αὐτὸ σῶμα, καὶ ὅτι πάντες οἱ μετέχοντες τῶν ἔργων τῆς Ἐκκλησίας δικρικῶς καὶ μονίμως ἐκαλοῦντο εἰς πλήρωσιν τῶν δικαστηρίων. Ἀπεναντίας τῶν ἰσχυρισμῶν τούτων εὐρίσκωμεν περὶ

τοῖς ἀρχαίοις πάντοτε διακρινόμενον τὸ δικάζειν ἀπὸ τοῦ ἐκκλησιάζειν κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Λυσίου (26, 2) τὴν ὁποῖαν ὁ Fränkel ἐπικαλεῖται. Ἐνῶ δὲ εἰς τὸν Ἀριστοφάνην εἶδομεν ὡς ὀρισμένον, καὶ ἀείποτε ἀμετάβλητον τὸν ἀριθμὸν τῶν 6000 ἡλιαστῶν, παντοῦ ὅπου παρὰ τοῖς ἀρχαίοις γίνεται λόγος περὶ τῆς ἀπαρτίας τῆς Ἐκκλησίας ἀπαντᾷ ἡ φράσις α' Ἐάν μὴ ἑξακισχιλίοις δόξῃ κρύβδην ψηφίζομενοις» (Ἄνδ. π. τ. μυστ. 87) α' Ἐἰ γὰρ ἑξακισχιλίων ἐλάττονες οἱ γράψαντες εἶεν, ἀτελής ἦν ὁ ἕξοστρακισμός. (Πλουτ. Ἀριστ. ζ'). Ὡστε ἑξακισχιλίοι ἦσαν ὁ ἐλάχιστος ὄρος ἀπαρτίας τῆς Ἐκκλησίας ἐπ' ἀνδρῶν νομοθετούσης, καὶ οὐχὶ ἀπαντες οἱ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ψηφίζομενοι, πολὺ δ' ὀλιγώτερον πάντες οἱ δυνάμενοι νὰ ἐκπληρῶσι καθήκοντα δικαστοῦ τῆς Ἡλιαίας ἐν συνόλῳ. Θαυμάζω πῶς ὁ σοφὸς ἑλληνιστὴς ἔπεισεν ἑαυτὸν περὶ τοῦ ἐναντίου· πολλῶ δὲ μάλλον ὅτι σοφὸς καθηγητὴς τοῦ ἀττικοῦ δικαίου οἶος ὁ G. Gilbert (Handbuch σελ. 138 καὶ 374) ἐπὶ τῆ βίβσει τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ Fränkel ἀνεκήρυξε τὴν ἐνιαυσίαν κλήρωσιν τῶν ἑξακισχιλίων ἡλιαστῶν ὡς μῦθον, εἰς ὃν ἀκρίτως ἐπίστευσαν ὁ Μικθίας, ὁ Βοίχιος, ὁ Σχορίμανν, ὁ Κούρτιος κλ. Δὲν ἔχομεν ἀρχαῖον κείμενον ῥητῶς βεβαίον τὴν κλήρωσιν τῶν Ἡλιαστῶν ἐν Ἀρδῆττῳ. Ἀλλὰ βεβαίον ὄντος ὅτι ὁ ἀριθμὸς ἦτον ὀρισμένος εἰς ἑξακισχιλίους, ἐνῶ πολὺ ἀνώτερος ἦτον ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐχόντων τὰ προσόντα τοῦ δικαστοῦ, ὅτι ἐκτὸς ὀλίγων γνωστῶν ἐξαιρέσεων αἱ ἀρχαὶ ὅλαι ἦσαν ἐνιαυσίαι καὶ κληρωταί, καὶ ὅτι καθ' ἑκάστον ἐνιαυτὸν οἱ ἡλιασταὶ ὤμνουν τὸν δικαστικὸν ὄρκον ἐν Ἀρδῆττῳ, δυνάμεθα ὡς βεβαίον νὰ δεχθῶμεν καὶ τὴν ἐνιαυσίαν κλήρωσιν τῶν 6000 ἡλιαστῶν ἐκ πάντων Ἀθηναίων τῶν ὑπὲρ τὰ 30 ἔτη ἐπιτίμων. Πιστεύω ὅτι ἐν τῷ χωρίῳ τῶν πολιτικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους (ἢ τοῦ οἰουδήποτε συγγραφέως, διότι ἐπὶ ταῦ προκειμένου ἡ γνησιότης τοῦ χωρίου δὲν μεταβάλλει τὸ ἀξιόπιστον τῆς μαρτυρίας) α' Ἐοικε δὲ Σόλων ἐκεῖνα μὲν ὑπάρχοντα πρότερον οὐ καταλύσει τὴν τε Βουλὴν καὶ τῶν ἀρχῶν ἀίρεσιν· τὸν δὲ δῆμον καταστήσει τὰ δικαστήρια ποιήσας ἐκ πάντων, διὸ καὶ μέμφονται τινὲς αὐτῷ, λύσει γὰρ θάτερον κύριον ποιήσαντα τὸ δικαστήριον πάντων, κληρωτὸν ὄν· ἢ τελευταίᾳ φράσις ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐνιαυσίαν κλήρωσιν τῶν ἡλιαστῶν. Διότι ὡς πρὸς τὸ θέμα τοῦ συγγραφέως ἦτο δευτερεῖον καὶ ὅπως ἐπρουσιῶδες τὸ γεγονός τῆς καθ' ἑκάστην δικάσιμον κληρώσεως τῶν δικαστῶν πρὸς σύστασιν ἑνὸς ἐκάστου τῶν δικαστηρίων. Τὸ κύριον ζήτημα τοῦ συγγραφέως ἦτον οὐχὶ ποῦ ἑκάστος δικαστὴς συνεδριάζει, ἀλλὰ τίνες ἐκαλοῦντο εἰς τὴν ἐνάσκησιν τῶν ἔργων τοῦ δικαστοῦ. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ὁ συγγραφεὺς ἀπαντᾷ α' οἱ κληρωθέντες». Ἐννοεῖται κατ' ἐνιαυτὸν, κατὰ τὸ γενικὸν σύστημα τῆς πολιτείας. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ καθ' ἑκάστην δικάσιμον κλήρωσις πρὸς σύστασιν τῶν δικαστηρίων συντελεῖ μάλλον εἰς βεβαίωσιν τῆς ἐνιαυσίας κληρώσεως τῶν ἑξακισχιλίων ἡλιαστῶν.

Μετὰ τὴν κλήρωσιν τῶν ἑξακισχιλίων καὶ πρὸ τῆς κληρώσεως αὐτῶν εἰς τὰ δέκα γράμματα, οἱ λαχόντες ὤμνουν τὸν δικαστικὸν ὄρκον. Ἐν λέξει Ἀρδηττός ὁ Ἀρποκρατίων γράφει: «πάντες ὤμνουν Ἀθηναῖοι τὸν ὄρκον τὸν ἡλιαστικόν». Ἐκ τούτου ὁ Fränkel ἐξάγει τὸ ἐπιχείρημα ὅτι οὐχὶ ἑξακισχιλίοι, ἀλλὰ πᾶς ἕκαστος ὁ κατὰ τὸ ἔτος ὑπερβὰς τὸ 30 ἐπιτιμος ὤμνουν ἐφ' ἅπαξ τὸν ὄρκον. Τοῦτο καὶ ὁ Ἀρποκρατίων λέγει. Ἀλλ' ὁ Fränkel προβαίνει συμπεραίνων ὅτι οὐχὶ ἑξακισχιλίοι ἀλλὰ πάντες Ἀθηναῖοι, διότι δὲν ὑπῆρχον ἑξακισχιλίοι ὅπως ὀρώσωσι τὸν ἡλιαστικὸν ὄρκον· τοῦθ' ὅπερ δὲν λέγει ὁ ἀρχαῖος λεξικογράφος. Ἐάν δὲν θέλωμεν νὰ ἐκλάβωμεν τὸ ἀπάντες Ἀθηναῖοι εἰς ἣν οὐχὶ σπχνίως ἀπαντᾷ σημασίαν τοῦ ἄνευ διακρίσεως φυλῶν, ἐπὶ δὲ τοῦ προκειμένου ἄνευ διακρίσεως, καὶ πρὸ τῆς διακρίσεως τῶν δέκα γραμμάτων, οὐδὲν ἄλλο δι' αὐτοῦ ἐννοεῖται εἰμὴ ὅτι πᾶς Ἀθηναῖος ὤμνουν τὸν ἡλιαστικὸν ὄρκον ἐν Ἀρδηττῶν προτοῦ ἀναλάβῃ τὰ καθήκοντα νομοθέτου καὶ δικαστοῦ. Ὁ ὄρκος καθὼς εἶναι ἀντιγεγραμμένος ἐν τῷ κατὰ Τιμοκράτους (Δημ. 746, 149) ἀναφέρεται εἰς ἀμφοτέραις τὰς ιδιότητας τοῦ πολίτου. Τὸ ψηφιοῦμαι κατὰ τοὺς νόμους . . . τύραννον οὐ ψηφιοῦμαι εἶναι οὐδ' ὀλιγαρχίαν κτλ. ἀφορῶσιν εἰς τὴν ψῆφον τοῦ πολίτου ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ· ἐνῶ τὰ αὐτὰ δῶρον δέξομαι τῆς ἡλιάσεως ἕνεκα . . . καὶ ἀκροάσομαι τοῦ τε κατηγοροῦ καὶ τοῦ ἀπολογουμένου ὁμοίως ἀμφοῖν καὶ διαψηφιοῦμαι περὶ αὐτοῦ οὐ ἂν ἡ δίωξις ἦ κτλ. ἀφορῶσιν εἰς τὴν ψῆφον τοῦ δικαστοῦ. Ὁ ἐν τῷ κατὰ Τιμοκράτους κτταχωρισμένος ὄρκος φαίνεται συναρμολογηθεὶς ὑπὸ νεωτέρου τινὸς γραμματικοῦ ἐκ δικρόρων ἐπαχῶν τύπων τοῦ τε δικαστικοῦ καὶ τοῦ πολιτικοῦ ὄρκου τῶν ἡλιαστῶν, καθὰ ἐξάγεται ἰδίως ἐκ τῆς τελευταίας φράσεως. «Ἐπομῆσθαι Δία, Ποσειδῶ, Δήμητρα, καὶ ἐπαρόσθαι κτλ.» Ὡς γνήσιον μέρος τοῦ δικαστικοῦ ὄρκου δύναται νὰ θεωρηθῇ τὸ «ψηφιοῦμαι κατὰ τοὺς νόμους καὶ τὰ ψηφίσματα τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων καὶ τῆς Βουλῆς τῶν πεντακοσίων [περὶ ὧν δ' ἂν νόμοι μὴ ᾧσι γνώμη τῇ δικαιοτάτῃ, καὶ οὔτε χάριτος ἕνεκα οὔτ' ἔχθρας] καὶ ἀκροάσομαι τοῦ τε κατηγοροῦ καὶ τοῦ ἀπολογουμένου ὁμοίως ἀμφοῖν, καὶ ψηφιοῦμαι περὶ αὐτοῦ, οὐ ἂν ἡ δίωξις ἦ Ἐπόμνυμι, Ἀπόλλω, καὶ Δήμητρα, καὶ Δία βασιλέα καὶ εὐορκοῦντι μὲν μοι εἴη παλλὰ καὶ ἀγαθὰ, ἐπιορκοῦντι δὲ ἐξώλεια ἐμοί τε καὶ γένει». Ἐπειδὴ δὲ οἱ Ἀθηναῖοι πάντες μετὰ τὸ 30 ἔτος ἐκαλοῦντο, καὶ οὐδεὶς ἀπελείπετο εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων τοῦ νομοθέτου καὶ τοῦ ἡλιαστοῦ, ὁ Ἀρποκρατίων ὀρθῶς ἔγραψεν ὅτι πάντες ὤμνουν οἱ Ἀθηναῖοι τὸν ἡλιαστικὸν ὄρκον, χωρὶς διὰ τούτου ν' ἀναίρηται τὸ παρὰ τοῦ Ἰσοκράτους βεβαιούμενον, ὅτι καθ' ἕκαστον ἐνιαυτὸν οἱ δικαστικί, ἦτοι οἱ λαχόντες ἑξακισχιλίοι ὤμνουν τὸν δικαστικὸν ὄρκον. Κατὰ τὸν Ἀρποκρατίωνα πάντες οἱ ὑπερβάντες τὸ 30 ἔτος ὤμνουν, διότι καὶ ἂν δὲν ἦσαν ἐκ τοῦ κλήρου δικασταί, εἶχον ἐκ τοῦ

νόμου δικαίωμα ψήφου ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Κατὰ τὸν Ἰσοκράτην οἱ καθ' ἕκαστον ἐνικυτὸν ὡς δικασταὶ κληρούμενοι ὤμνουν μετὰ τὴν κλήρωσιν τὸν δικαστικὸν ὄρκον.

Περὶ τῆς κληρώσεως αὐτῶν καθ' ἕκαστον δικαστήριον ἔχομεν τέσσερα σχόλια, ἐξ ὧν τὰ δύο μᾶλλον ἀξία λόγου, ἐπὶ τοῦ Ἀριστοφάνους, Πλούτ. στ. 277. Ὁ Κάρων λέγει πρὸς τοὺς γέροντας φίλους τοῦ κυρίου αὐτοῦ βραδύνοντας νὰ προσέλθωσι παρ' αὐτῶ.

Καρ. Ἐν τῇ σορῶ νυνὶ λαχὸν τὸ γράμμασσι δικάζειν
Σὺ δ' οὐ βαδίσεις· ὁ δὲ Χάρων τὸ ξύμβολον δίδωσιν.

(Σχόλιον δευτέρον). Ἐν ταῖς Ἀθήναις πολλὰ ἦν δικαστήρια, καὶ ἐντισιμὲν ἐδίκαζον περὶ φονικῶν, καὶ ἕκαστον δὲ τούτων εἶχεν ἐν τι τῶν στοιχείων εἰδικὴν ὄνομα· οἷον ἦν τι τῶν δικαστηρίων λεγόμενον Ἄλφα, ὁμοίως ἄλλο λεγόμενον Βῆτα, ἄλλο Γάμμα, καὶ ἐξῆς τὸ Δ καὶ τὸ Εἰς ἕως τοῦ Κ, δέκα γὰρ ἦν τὰ δικαστήρια ἐν Ἀθήναις· καὶ πρὸ θυρῶν ἐκάστου δικαστηρίου ἐγγράπτο πυρρῶ βάμμυτι τὸ στοιχεῖον, ᾧ τιμὴ τὸ δικαστήριον ὠνομάζετο· ὅσοι δὲ δικαστὰὶ ἦσαν ἐν Ἀθήναις ἕκαστος καθ' ἕκαστον δικαστήριον εἶχε δέλτον, τουτέστι πινακίδον ἐν ᾧ ἐγγεγραμμένον ἦν τὸ ὄνομα αὐτοῦ καὶ τοῦ δικαστηρίου· εἶχε δὲ καὶ ῥάβδον ἀμὰ τῷ πινακιδίῳ, καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ ῥάβδῳ ἦν τὸ ὄνομα τοῦ δικαστηρίου ἐγγεγραμμένον· ὅτε οὖν συνέβαινε καιρὸς τοῦ δικάζειν ἤρχοντο πάντες οἱ δικασταὶ εἰς τὴν ἀγορὰν, κάκει κλήρους ἔβαλλον· καὶ ὅστις ἂν κλῆρον ἐκληροῦτο ἔχοντα τὸ Α ἀπῆρχετο εἰς τὸ Α δικαστήριον, ὁμοίως εἰς τὸ Β καὶ τὰ ἐφεξῆς. Ἀπῆρχετο δὲ καὶ πρῶτον μὲν ἐδείκνυε τῷ κήρυκι τοῦ δικαστηρίου τὸν κλῆρον τοῦ στοιχείου· ὁ δὲ κήρυξ λοιπὸν ἐδίδου αὐτῷ τὸ πινακίδιον αὐτοῦ καὶ τὴν ῥάβδον, εἶτα οὕτως ἐδίκαζον· εἰ δὲ τις δικαστῆς εἰσῆει μὴ κληρωθεὶς εἰς τὸ δικαστήριον διαφόρως ἐζημιούτο. — (Σχόλιον τρίτον). Ἄλλως. Ἐρχεται ἕκαστος εἰς τὸ δικαστήριον, πινακίδιον ἔχων ἐπιγεγραμμένον τὸ ὄνομα αὐτοῦ καὶ πατρόθεν καὶ τοῦ δήμου, καὶ γράμμα ἐν τι μέχρι τοῦ Κ· διὰ τὸ πάλαι δέκα φυλάς εἶναι Ἀθηναῖσι, διήρηντο γὰρ κατὰ φυλάς· εἶτα οἱ θεσμοθέται κατὰ φυλὴν ἕκαστος καὶ ἐνδέκατος ὁ γραμματεὺς ἐκλήρουν τὰ γράμματα μέχρι τοῦ Κ· καὶ τὸν λαχόντα ἴσα τὸν ἀριθμὸν τοῖς μέλλουσι κληροῦσθαι (πληροῦσθαι) δικαστηρίοις ὑπηρέτης φέρων ἐτίθει καθ' ἕκαστον δικαστήριον ἐν· εἶτα πάλιν ἀπεκληροῦντο οἱ τὰ εἰληχότα γράμματα ἔχοντες τίνες δικάσουσι καὶ τίνες οὐ. Τοῦτο οὖν ἐστὶ ὃ λέγει ἀμείψας τοῦ γελοίου χάριν, ἀνθυπήλλαξε γὰρ εἰπὼν ἐν τῇ σορῶ δέον ἐν τῇ Ἠλιαίᾳ ἐγράφοντο δὲ ὅτι ἐπεὶ ἦν πέντε δικαστήρια ἐκληροῦντο πέντε γραμματεῖς (γρ. γράμματα) ἀπὸ τοῦ Α ἕως τοῦ Ε· εἶτα τὸ πρῶτον ἀνηνεχθὲν ἐπὶ τοῦ Α προστίθετο δικαστηρίου, ὡς ἂν ἔτυχεν· καὶ οἱ δικάζοντες ἐκληροῦντο εἰς οἷον ἕκαστος λάχῃ δικάσαι. Τοῦτο δὲ ἐγένετο ἵνα μὴ διαφθείρῃ τις τὸ δικαστήριον ἀκρίτως ἐρχομένων τινῶν χω-

ρίς κλήρου εἰς τὸ δικαστήριον δικάσαι. Τὸ δὲ ὁ Χάρων τὸ σύμβολον δίδωσι τοιοῦτο τί. Τοῖς λαχοῦσι δικάσαι εἰτεληθοῦσιν ἐκάστῳ σύμβολα δίδοται δημόσια πρὸς τῆς ἐπὶ τούτῳ ἐλληχίως ἀρχῆς, ἵνα ἐξιόντες καὶ τοῦτο προσφέροντες λαμβάνοιεν τὸν δικαστικὸν μισθόν· εἰπὼν οὖν σφρόν ἐπήγαγε Χάρων· δεόν δὲ εἶπεν ὁ Ἄρχων τὸ σύμβολον δίδωσιν, ὅς ἐστιν ὁ μισθός· ὁ δικαστικός, εἶπεν ὁ Χάρων ὡς γερόντων αὐτῶν καὶ μελλοθανάτων.

Τὰ σχόλια εἰσὶν ἐν μέρει κακῶς ἀντιγεγραμμένα, καὶ ἐν μέρει συγκεχυμένα ὡς συνταχθέντα ὑπὸ γραμματικῶν πολὺ μεταγενεστέρων. Ἰδίως ἐν τῷ δευτέρῳ παρατηρεῖται ἡ σύγχυσις τοῦ δικαστηρίου συγκρίνοντος τὸ τμήμα τῶν δικαστῶν, ἢτοι τὸ δικαστηριόριον τῶν ἡλικιστῶν, μετὰ τοῦ δικαστικοῦ κατκστήματος ἢ τοῦ δικάζοντος μέρους τῶν ἡλικιστῶν. Δὲν γίνεται λόγος περὶ τῶν ἐξακισχιλίων, διότι τὸ κείμενον ἀνκφέρειται εἰς τὴν κλήρωσιν τῶν εἰδικῶν δικαστηρίων. Μόλον τοῦτο ἀνευρίσκομεν ἐν τοῖς σχολίοις τὴν συμπλήρωσιν τῶν πληροφοριῶν ἡμῶν περὶ τῆς κληρώσεως τῶν ἐξακισχιλίων.

Οἱ σχολιασταὶ ὅλοι σχετίζουσι τὴν κλήρωσιν τῶν ἡλικιστῶν κατὰ δικαστηρία, μᾶλλον εἶπεν τὴν κατάταξιν αὐτῶν εἰς τὰ δέκα γράμματα ἢ τμήματα τῆς Ἡλικίας, πρὸς τὴν διαίρεσιν τῶν πολιτῶν κατὰ φυλάς. Ἡ πληροφορία δὲν εἶναι ἀπίθανος, διότι τὸ αὐτὸ σύστημα τῆς ἴσης συμμετοχῆς ἐκάστης φυλῆς εὐρίσκουμεν καὶ εἰς τὴν σύστασιν ἄλλων πολυμελῶν ἀρχῶν τῆς πολιτείας.¹ Ἀλλ' ἡ συμμετοχὴ ἐκάστης φυλῆς δι' ἴσου ἀριθμοῦ φυλετῶν εἰς τὴν δικαστικὴν ἀρχὴν δὲν ἠδύνατο νὰ πραγματοποιηθῆ ἄλλως ἢ διὰ τῆς κληρώσεως ἴσου ἀριθμοῦ ἐξ ἐκάστης φυλῆς πρὸς ἀπάρτισιν τῶν ἐξακισχιλίων δικαστῶν. Ἐὰν τούτων ἡ κλήρωσις ἐγένετο ἐκ πάντων Ἀθηναίων, τουτέστιν ἀνευ διακρίσεως φυλῆς, δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ διακρίσις αὐτῶν κατὰ φυλάς ἐπὶ τῆς κληρώσεως τῶν εἰδικῶν δικαστηρίων. Τούτου ἕνεκα κατ' ἐμὴν γνώμην ἡ φράσις τοῦ σχολιαστοῦ αὐτὸ θεσμοθέται κατὰ φυλὴν ἕκαστος καὶ ἐνδέκατος (διορθωτέον δέκατος) ὁ γραμματεὺς ἐκλήρου τὰ γράμματα μέχρι τοῦ Κ ἀπεπλανημένως ἀνκφέρειται εἰς τὴν κλήρωσιν τῶν δικαστηρίων ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐνῶ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀριστοφάνους ἐν Ἀρδήτῳ συνεργουμένων πάντων Ἀθηναίων κατὰ φυλάς, ἀνὰ εἰς τῶν ἐννέα Ἀρχόντων καὶ δέκατος ὁ Γραμματεὺς ἐκλήρου ἐξ ἐκάστης φυλῆς ἑοῦ δικαστὴς τοῦ ἑαυτοῦ. Ἀνὰ 60 δὲ ἐκ τῶν ἐξ ἐκάστης φυλῆς κληρωθέντων ἐκληροῦντο πρὸς ἀπάρτισιν ἐνὸς ἐκάστου τῶν δέκα γραμμάτων ἢ τμημάτων τῆς Ἡλικίας. Τοῦτο δ' ἐξηγεῖ, ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ γράμματι ὑπερέτουν διαφόρων φυλῶν δικασταί. (Παρ. ἐναντ. Gilbert handb.

¹ Ὁ Gilbert ἐκφέρει τὴν ἐναντίαν γνώμην στηριζομένην ἐπὶ τοῦ Ἀριστ. Σφ. 233. «Ὁ Στρουμόδωρος Κονδουλεὺς βέλτιστε συνδικαστῶν Ἐλευσίθης ἄρ' ἐστὶ ποῦ ἕταυθ' ἢ Χάδης ὁ Φλαεὺς;» Ταῦτα ὁμοίως λέγει ὁ χορὸς συγκείμενος ἐκ πολλῶν γερόντων ἡλικιστῶν (σφηκιῶν) ἀναμεμιγμένων ἐν διαφόρων φυλῶν, καὶ οὐδὲν μαρτυροῦσιν ὑπὲρ τῆς γνώμης τοῦ Gilbert.

375 σημ. 1). Τὴν κλήρωσιν ταύτην ὁ σχολιαστὴς συγχέει μετὰ τῆς καθ' ἑκάστην δικάσιμον ὑπὸ τῶν θεσμοθετῶν ἐν τῇ ἀγορᾷ ἐνεργουμένην κλήρωσιν ἐξ ἑκάστου γράμματος πρὸς ἀπάρτισιν τῶν δικαστηρίων, εἰς ἣν ἀναφέρεται τὸ τεμάχιον τοῦ Πολυδεύκου (Η, 88), » οἱ θεσμοθέται ταῖς Ἀρχαῖς ἐπικληροῦσι τὰ δικαστήρια ». Ὅτι δὲ ἐν Ἀρδῆττῳ ἐγένετο ἡ κλήρωσις τῶν δικαστῶν εἰς δέκα τμήματα ἢ γράμματα, βεβαιούται ὡς φρονῶ ἐκ τούτου.

Καὶ παρὰ τῶν αὐτῶν σχολιαστῶν, καὶ παρ' ἄλλων ἀρχαίων μαρτυριῶν βεβαιούται ὅτι οἱ ἡλιασταὶ ἤρχοντο κατὰ τὴν δικάσιμον εἰς τὴν ἀγορὰν φέροντες ἕκαστος πινακίον ἐπ' οὗ ἦτο ἐγγεγραμμένον τὸ ὄνομα τοῦ ἡλιαστοῦ τὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, τοῦ δήμου εἰς ὃν ἀνήκεν, πρὸς δὲ τὸ γράμμα τοῦ δικαστηρίου. Πρέπει νὰ δεχθῶμεν λοιπὸν ἢ ὅτι πρὸ τῆς ἐν τῇ ἀγορᾷ κληρώσεως ἦτον ὀρισμένον εἰς ποῖον γράμμα εἶχεν ἤδη κληρωθῆ ὁ δικαστής, ἢ νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι πᾶς ἡλιαστὴς ἔφερε δέκα πινακία, ἐξ ὧν ἕκαστον εἶχεν ἐγκεκραγμένον ἐν ἓκ τῶν δέκα γραμμάτων. Ἡ τελευταία ὑπόθεσις ἀντίκειται πρὸς ὅλας τὰς πληροφορίες τῶν ἀρχαίων, ἀναιρεῖται δὲ καὶ ἐκ τῶν πινακίων αὐτῶν ἐξ ὧν πολλὰ ἀνευρέθησαν ἐν τάφοις ἀρχαίοις. Ἦσαν ταῦτα ἐκ χαλκοῦ ἐλάσματος σχήματος παραλληλεγράμμου τριῶν δακτύλων μήκουσ καὶ ἐνὸς πλάτους, κανονικώτατα, καὶ ὅλα ὅμοια σχεδὸν πρὸς ἄλληλα, φέροντα ἐντετυπωμένα εἰς πρώτην γραμμὴν τὸ ὄνομα τοῦ δικαστοῦ καὶ τὸ τοῦ πατρὸς, εἰς δευτέραν τὸ τοῦ δήμου, κάτωθι δὲ εἰς τὴν μίαν γωνίαν τύπον γλαυκός, (εἰς τινὰ δύο γλαύκας) καὶ εἰς τὴν ἑτέραν κεφαλὴν γοργόνος. Ἐν ἀρχῇ τῆς πρώτης γραμμῆς φαίνεται ἐν ἓκ τῶν ἀλφαιδικῶν στοιχείων ἀπὸ τοῦ Α μέχρι τοῦ Κ. Οὐδέποτε εὐρέθησαν πλείονα τοῦ ἐνὸς ἐν τῷ αὐτῷ τάφῳ. Ἐκ τῆς κατασκευῆς λοιπὸν αὐτῆς φαίνεται ὅτι ἐξήγοντο ἐξ ἐργαστασίων τῆς πολιτείας, ἐδίδοντο ἀνὰ ἓν εἰς ἕκαστον δικαστὴν φέρον τὸ γράμμα εἰς ὃ ἐκληρώθη, καὶ ἐτίθετο ἐν τῷ τάφῳ αὐτοῦ ἀποθνήσκοντος κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐνιαυσίας αὐτοῦ ὑπηρεσίας ὡς τιμητικὸν σημεῖον. Ἐκ τούτων δῆλον ὅτι ἕκαστος ἐκληροῦτο εἰς ἓν μόνον γράμμα,¹ καὶ οὐχὶ εἰς ὅσα γράμματα ἤθελε κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Fränkel¹ ἡ δὲ κλήρωσις κατὰ γράμματα ἐγένετο πρὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ δικαστικοῦ ἔτους, ἐν μηνὶ σκιροφοριῶν· ἦτοι, συγχρόνως μετὰ τῆς κληρώσεως τῶν 6000 ἐγένετο διὰ νέας κληρώσεως ἡ κατάταξις αὐτῶν εἰς τὰ δέκα γράμματα ἀνὰ 60 ἐξ ἑκάστης φυλῆς. Ἄν ἡ κλήρωσις αὕτη ἐγένετο καθ' ἑκάστην δικάσιμον, ὡς γράφει ὁ Fränkel, ἠδύνατο ἕκαστοτε νὰ μεταβάληται ἡ κατὰ γράμματα κατάταξις τῶν ἡλιαστῶν, καὶ πλὴν τῆς ἀνάγκης δεκαπλασίου ἀριθμοῦ πινακίων, καὶ τῆς καταναλώ-

¹ Λέγεται ὅτι ἐπὶ ἐνὸς ἐκ τῶν ἐξήκοντα μέχρι τοῦ νῦν ἀνευρεθέντων, φαίνονται ἐντετυπωμένα δύο γράμματα. Εἶναι ἀληθῶς δύο γράμματα; Ἐγένετο χρῆσις αὐτοῦ κατὰ τὴν κλήρωσιν τῶν δικαστῶν; Εἰς ποίαν ἐποχὴν; Οὐδὲν τούτων βέβαιον.

σεως ἀπείρου χρόνου πρὸς ἐπικράτησιν τῆς κληρώσεως, ἔδει νὰ δίδωνται εἰς ἕκαστον δικαστὴν ἀνά δέκα πινάκια φέροντα ἕκαστον ἀνὰ ἓν τῶν δέκα γραμμάτων, εἰς ἓνα δὲ τοῦλάχιστον ἐκ τῶν πολλῶν τέρων νὰ εὑρεθῶσι δύο ἢ πλείοτερα, ἂν οὐχὶ τὰ δέκα πινάκια τοῦ ἡλιασταῦ. Ἀμφιβολίαι πολλαὶ καὶ ἐριδὲς ἠγέρθησαν περὶ τοῦ ἂν εἰς ἓν μόνον γράμμα ἐκληροῦτο ἕκαστος εἰεκα τοῦ στ. Πλουτ. 1167.

Οὐκ ἔτις ἅπαντες οἱ δικάζοντες θαυμά
σπεύδουσιν ἐν πολλοῖς γεγράφθαι γράμμασι.

Δὲν δύναται τις νὰ δεχθῆ τὴν γνώμην πολλῶν ὅτι τὸ αὐτὸ πρόσωπον ἐπαρουσιάζετο ὑπὸ διαφόρους ἐπωνυμίας· διότι καὶ ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ κλήρωσις τῶν 6000 δὲν ἐγένετο ἐπὶ τῇ βῆσει τῶν λεξιγραφικῶν καταλόγων ἕκάστου δήμου, ἀλλ' ἐπὶ τῇ ἀπλῇ βεβιωσῆ τοῦ παρουσιαζομένου ὡς ἔχοντος τὰ πρόβητα, ἡ ἀνακάλυψις τῆς ἀπάτης δὲν ἤθελε βραδύνει ἐπιτύρουσα βικρίας ποινὰς κατὰ τοῦ ἀπκτεῶνος. Ἀλλ' ἐξηγεῖται νομίζω εὐχερῶς ἡ φράσις τοῦ κωμικοῦ ὅταν δεχθῶμεν, ὅτι ὁ ἀπαξ εἰς ἓν γράμμα κληρωθεὶς ὡς τακτικὸς δικαστὴς ἠδύνατο νὰ ἐγγράφηται καὶ εἰς ἄλλα ὡς ἀναπληρωτικὸς τῶν ἀπόντων. Ὡς τοιοῦτος δὲν ἠδύνατο νὰ ἐγγράφηται εἰμὴ ἐν γράμμασι ἄλλοις, ἢ ἐν ᾧ ἦτον ὡς τακτικὸς ἐγγεγραμμένος.

Διὰ τὰς συνεδριάσεις τῶν ἡλιαστῶν ὑπῆρχον διάφορα καταστήματα ἢ δικαστήρια, ὡς ἐκ πολλῶν ἀρχαίων μαρτυριῶν βεβαιοῦται. φαίνεται δὲ ὅτι ἕκαστον αὐτῶν ἦτον ὠρισμένον πρὸς ἐκδίκασιν ὠρισμένου εἴδους ὑποθέσεων. Τὸ μὲν διότι ἐκ τοῦ ἀντικειμένου τῆς δίκης ἐξήρτητο ὁ ἀριθμὸς τῶν δικαστῶν, καὶ ἔδει πρὸς αὐτὸν ν' ἀποτιστοίχῃ ὁ χῶρος τοῦ δικαστηρίου, τὸ δὲ ὅπως οἱ καθ' ἕκαστην κληρούμενοι δικασταὶ γνωρίζουσι τὸν τόπον τῆς συνεδριάσεως. Ἀλλὰ δὲν γνωρίζομεν τὴν θέσιν, οὐδὲ βεβηίως τὴν ὀνομασίαν καὶ τὸν προσδιορισμὸν ἕκάστου, οὐδὲ τὸν ὅλον ἀριθμὸν αὐτῶν. Ὁ Σχοίμανν νομίζει ὅτι δὲν ἦσαν ἀναγκαῖα δέκα δικαστικὰ καταστήματα, διότι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συνεδριάξωσι συγχρόνως πολλὰ τμήματα τῆς Ἡλιαίας, καὶ εἰς τὰς Ἐκκλησιαζούσας ὁ κωμικὸς ἀναφέρει τρία μόνον τὴν αὐτὴν ἡμέραν δικάζοντα, τὰ Θ τὸ Κ καὶ τὸ Κ. Εἰς τοὺς ἀρχαίους ἀπαντῶμεν ἀναφερόμενα ποῦ μὲν τοῦτο ποῦ δ' ἐκεῖνο· εἰς δὲ τοὺς λεξικογράφους καὶ τοὺς περιηγητὰς εὐρίσκομεν αὐτὰ διαφόρως ἀπαριθμούμενα καὶ ὀνομαζόμενα, τὸ μὲν ἐκ συγχύσεως τῆς σημασίας τῶν λέξεων δικαστήριον καὶ δικάζειν (ὅπερ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἀναφέρεται συνηθέστερον εἰς τὰ ἔργα τῶν εἰσαγγητῶν τῶν δικαστηρίων οἶον τοῦ Ἄρχοντος, τοῦ Βασιλέως, τῶν Θεσμοθετῶν, τῶν Ἐνδεκα κλ.)· τὸ δὲ ἐκ παραφθορᾶς ἢ κακῆς ἀντιγραφῆς τῶν μεταγενεστέρων. Ὁ Ἀριστοφάνης ἐν Σφ. στ. 120 λέγει «ἐδίκαζεν ἐς τὸ Κκινὸν ἐμπατῶν» ἐρ' οὗ ὁ σχολιαστὴς σημειοῖ ἁ Τόπος ἐν τῷ δικαστηρίῳ οὗτοι λογόμενος, εἰπὶ δὲ δ'. Παράβυττος, Κκινός, Τρίγωνος, Μέσοςν καὶ στ. 1103.

•Οἱ μὲν ἡμῶν οὐπερ Ἄρχων, οἱ δὲ παρὰ τοὺς Ἐνδεκα
Οἱ δὲ ἐν Ὁδῷ δικάζουσ' εἰ δὲ πρὸς τοῖς τεύχεσι

Ὁ Πολυδεύκης γράφει (H, 10) Γνώριμα δικαστήρια ἢ Ἡλιαία, τὸ Τρίγωνον, οὗ μὲννηται Δείνκροσ· μέσον Παραθύστον, μείζον Παραθύστον, καὶ Μείζονος δὲ μὲννηται Λυσίας.¹ ἐν μέντοι τῷ Παραθύστῳ οἱ Ἐνδεκα ἐδίκάζον (ἕπερ ἐστὶ εἰσήμερον τὰς δίκας). — Μειτίχου καλλίου,² οὗ μνημονεύει Ἀνδροτίων, τὸ ἐπὶ Λύκῳ καὶ ἤρωι δὲ ἱδρῦται αὐτόθι ἔχων τοῦ θηρίου μορφήν. Τὸ δὲ Μειτίχου δικαστήριον μέγξ οὕτω κληθὲν ἀπὸ ἀρχιτέκτονος Μειτίχου.³ Ὁ δὲ Πυρραγίας (A, 8), ἐστὶ δὲ Ἀθηναίοις καὶ ἄλλα δικαστήρια (πλὴν τοῦ Ἄρ. Πάγου) οὐκ ἐς τασούτων δόξης ἤκοντα· τὸ μὲν οὖν καλούμενον Παραθύστον καὶ Τρίγωνον, τὸ μὲν ἐν ἀφανεί τῆς πόλεως ἦν καὶ ἐπ' ἐλαχίστοις συνιόντων ἐν αὐτῷ, τὸ δὲ ἀπὸ τοῦ σχήματος ἔχει τὰ ὀνόματα. Βατραχιοῦν δὲ καὶ Φοινικιοῦν ἀπὸ χρωμάτων, καὶ ἐς τόδε διαμεμνήκεν ὀνομάζεσθαι· τὸ δὲ μέγιστον, καὶ εἰς ὃ πλεῖστοι συνίασιν, Ἡλιαίαν καλοῦσι α (ἔπονται τὰ φοινικὰ περὶ ὧν δὲν πρόκειται). Ὅτι ὑπῆρχε δικαστήριον Ἡλιαία μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ Οὐλπιανοῦ, «Ἡλιαία λέγεται αὐτὸς ὁ τόπος τοῦ μεγάλου δικαστηρίου, καὶ τὸ κήροισμα αὐτῶν τῶν ἐκεῖτε δικάζόντων. Ἡλιαία δὲ ἐκλήθη ὁ τόπος πρὸς τοῦ ἐκεῖσε ἀλίζεσθαι καὶ συναθροίζεσθαι τὸ πλῆθος τῶν δικαστῶν, τινὲς δὲ λέγουσιν ἐκ τοῦ ὑπαίθρου εἶναι τὸν τόπον, καὶ τὸν ἥλιον ἐκεῖ ἔνδον προσβάλλειν,» (κ. Τιμ. Θ). Ὁ δὲ σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοφ. Ὀρν. 110 «Μῶν ἡλιαστὰ» σημειοῖ «δικαστὰς ἀπὸ τοῦ μεγάλου δικαστηρίου τῆς Ἡλιαίας· οὕτω δ' ἐκλήθη διὰ τὸ ἐν ὑπαίθρῳ εἶναι καὶ τῷ ἡλίῳ βάλλεσθαι». Κεῖ ἐπὶ τοῦ στ. 861 Νερφ. Ἡλιαία δὲ τὸ δικαστήριον διὰ τὸ ὑπαίθριον εἶναι καὶ τῷ ἡλίῳ βάλλεσθαι».

Ὁ Εὐστάθιος ἀναφέρει ἐν Ὁμ. Ὀδ. 1430 α ἦν ἀγορὰ Κερκώπων πλησίον Ἡλιαίας» ποῦ ὅμως ἦτον ἢ ἀγορὰ τῶν κερκώπων ἀδηλον. Ὑποτίθεται ὅμως ὅτι ἀπατέλει μέρος τῆς ἀγορᾶς, εἶναι δὲ λίαν πιθανὴ ἢ γνώμη τοῦ Φορχάμμερ ὅτι ἐκεῖτο ἢ ἀγορὰ πρὸς ἀνατολὰς τοῦ λόφου τῆς Πνυκός, καὶ ἴσως συνέχετο μετὰ τούτου, ἀκριβῶς διότι ἐπὶ τοῦ λόφου τίθεται ἢ Ἐκκλησία, κατὰ μὲν τὸν Φορχάμμερ μετὰ τῶν λόφων Πνυκός καὶ Νυμφῶν, κατ' ἄλλους ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς κλιτύος τοῦ λόφου τῆς Πνυκός, ἐνθα σώζεται ἢ θῆσις ἀρχαίου ἡμικυκλικοῦ οἰκοδομήματος. Ἐχων ὑπ' ὄψει ὅτι Ἀγορὰ, Ἐκκλησία, Ἡλιαία δὲν ἠδύναντο ν' ἀπέχωσι πολὺ ἀπ' ἄλλ-

¹ Ὁ Schömann διορθοῖ Μέσον, Παραθύστον, Μείζον. Παραθύστον δὲ καὶ Μείζονος μὲννηται Λυσίας.

² Κατ' ἄλλους διορθωτέον «Μειτίχου καλλίου».

³ Τίνας γράφουσι Μειτιόχου.

λήλων,¹ τολμῶ νὰ ἐκφέρω τὴν εἰκασίαν ὅτι ἡ Ἡλιαία ἦτον ἐπὶ τοῦ λόφου τῆς Πυκός. Ἐν τῷ περὶ τοῦ χορευτοῦ τοῦ Ἀντιφῶντος ἀναγινώσκεται αὖ ἔλεξε γὰρ Φιλοκράτης ἀναβάς εἰς τὴν Ἡλιαίαν τὴν τῶν θεσμοθετῶν² . . . ὅτι ἀδελφὸν αὐτοῦ ἀπακτείναιμι ἐγώ . . . ἐπειδὴ οὗτος ταῦτ' ἔλεγεν, ἀναβάς ἐγὼ εἰς τὸ δικαστήριον, τοῖς αὐτοῖς δικασταῖς ἔλεξα καὶ τὰ λοιπὰ, ἐν οἷς πολλάκις ἐπικυβερνοῦνται τὸ δικαστήριον καὶ οἱ αὐτοὶ δικασταί. Πρωήνευσάν τινες τῶν νεωτέρων τὸ Ἡλιαίικ τῶν θεσμοθετῶν ὡς τὸ ἀρχαῖον τῶν θεσμοθετῶν, ἀλλὰ προδήλως ὁ Ἀντιφῶν λαλεῖ περὶ τοῦ δικαστηρίου εἰς ὃ οἱ θεσμοθέται εἰσήγαν τὰς δίκας. Πικρασίως ἐν Ἀνδοκ. π. τ. μυστ. (II, 3) ἀναγινώσκειται «ἐδόξαν οὖν τῷ δήμῳ ἐν τῷ τῶν θεσμοθετῶν δικαστηρίῳ τοὺς μεμυημένους ἀκούσαντας τὰς μηνύσεις . . . διαδικάζειν». Τοῦτο δὲ τὸ δικαστήριον ὡς δυνάμεθα νὰ εἰκασώμεν ἐκ τοῦ ἀντικειμένου τῆς δίκης ἦτον ἡ Ἡλιαία. Καὶ περὶ ταύτης λέγει ὁ ῥήτωρ (ζ) «Εἰ τοίνυν ἀνέβην ἐπὶ δικαστήριον, ἢ λόγος περὶ ἐμοῦ ἐγένετο . . . ἐλεγχέτω με ὁ βουλευόμενος ἐνταῦθα ἀναβάς». Τὸ τελευταῖον ἀναβάς ἀναφέρεται εἰς τὸ βῆμα, ἀλλὰ τὸ πρῶτον βεβαίως εἰς τὸ δικαστήριον. Ἐξάγω λοιπὸν ἐκ τῶν λόγων καὶ τοῦ Ἀντιφῶντος καὶ τοῦ Ἀνδοκίδου ὅτι ἡ Ἡλιαία ἔκειτο ἐπὶ λόφου, καὶ οὗτος δὲν ἠδύνατο νὰ ἦναι ἄλλος ἢ ὁ τῆς Πυκός. Ὡς μαρτυρίαν τούτου ἠδύνατό τις νὰ ἐπικαλεσθῆ τὸ σχόλιον ἐπὶ τοῦ Στ. Ἀριστ. Ἀχαρν. 683 «Τονθορίζοντες δὲ γήρα τῷ λίθῳ προσέσταμεν» ἐφ' οὗ ὁ σχολιαστὴς σημειοῖ «λίθῳ δὲ τῷ βήματι τῷ ἐν τῇ Πυκῇ δικαστηρίῳ». Βεβαίως ἐνταῦθα ἐννοεῖται τὸ βῆμα τοῦ δικαστηρίου καὶ οὐχὶ τῆς Ἐκκλησίας, διότι παραποννοῦνται οἱ γέροντες τοῦ χοροῦ ὡς ἐμπεροδευόμενοι εἰς γραφὰς, ἐφ' ὧν κλυόμενοι ἰν' ἀπολογηθῶσιν τονθορίζουσιν ἐκ τοῦ γήρατος. Τοῦτο λοιπὸν τὸ ἐν τῇ Πυκῇ δικαστήριον δὲν ἔστο πιθανῶς ἄλλο ἢ τὸ τῆς Ἡλιαίας. Ἐπὶ τῆς Πυκός εἰσέτι φαίνονται τὰ λείψανα ἦτοι αἱ βάσεις δύο οἰκοδομημάτων, τοῦ μὲν ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς κλιτύος, τοῦ δὲ ἐπὶ τῆς κορυφῆς βλέποντος εἰς τὸν κόλπον τῆς Σαλαμῖνος. Ὁ Πλούταρχος ἀναφέρει (Θεμιστ. 16) ὅτι αὐτὸ βῆμα τὸ ἐν Πυκῇ πεποιημένον ὥστ' ἀποβλέπειν πρὸς τὴν θάλασσαν, ὑπερον οἱ τριάκοντα πρὸς τὴν χώραν ἀπέστρεψεν. Ἀλλ' οὔτε ὁ Πλούταρχος οὔτε ἄλλος τις ἀναφέρει τὰ γενόμενα ἔργα πρὸς τοιαύτην μεταβολὴν ἐπὶ τῶν τριάκοντα. Ἐνεκα τούτων νομίζω οὐχὶ ἀπίθανον ὅτι ἐνῶ πρὸ τῶν λ'. τὸ πρὸς τὴν θάλασσαν ἀποβλέπον οἰκοδόμημα ἦτον ὠρισμένον εἰς τὰς συνελεύσεις τοῦ δήμου, τὸ δὲ πρὸς τὴν ἀγορὰν εἰς τὰς

¹ Ὁ Ἀρσίας ἐν τῷ περὶ τῶν Ἀριστοῦ χρημ. 55 λέγει «Ἐγὼ γάρ . . . ἐγγὺς οἰκῶν τῆς ἀγορᾶς οὐδὲ πρὸς δικαστηρίῳ οὐδὲ πρὸς βουλευτηρίῳ ὄφθην οὐδέποτε, πρὶν ταύτην τὴν συμφόραν γενέσθαι».

² Ὁ Δοῦκας γράφει Ἡλιαίην (Z, 2) κατὰ τὰς παλαιότερας ἐκδόσεις, ὅπερ ὁ Τάυλορ διορθώσας εἰς Ἡλιαίαν.

συεδριάσεις τῆς ἡλικίας, ἐπὶ τῶν τριάκοντα μετεβλήθη ὁ προσδιορισμὸς αὐτῶν καὶ ἡ Ἐκκλησία μετετέθη εἰς τὸ ἐπὶ τῆς κλιτύος τοῦ λόφου, ὅπου πρότερον ἐδίκαζον οἱ ἡλικισταί. Ἀμφότερα τὰ καταστήματα ἦσαν ἀσκεπῆ καὶ διὰ τὴν ἀποφύγασιν τὸν καύσωνα τοῦ ἡλίου¹ ἐγίνοντο καὶ συνεδριάσεις τοῦ δήμου καὶ τῆς ἡλικίας λίαν πρωΐ τοῦθ' ὅπερ παπαρέσχεν ἄφθονον ὄλην εἰς τὴν σάτυραν τοῦ κωμικοῦ ἐν τε ταῖς Ἐκκλησιαζούσαις καὶ ταῖς Σφήκαις.

Περὶ τῶν λοιπῶν δικαστηρίων τῆς ἡλικίας ὁ σχολιαστῆς Ἀριστ. Πλ. 278 σημειοῖ ἄριστοτέλης ἐν τῇ Ἀθηναίων πολιτείᾳ οὕτω γράφει. Τοῖς γὰρ δικαστηρίοις χρώμα ἐπιγέγραπται ἐφ' ἑκάστῳ ἐπὶ τῷ σφηκίσκῳ τῆς εἰσόδου· ὁ δὲ λαβὼν τὴν βικτηρίαν βολίξει εἰς δικαστήριον τὸ ὁμόχρονον μὲν τῇ βικτηρίᾳ ἔχον δὲ τὸ αὐτὸ γράμμα ὅπερ ἐν τῇ βαλάνῳ· ἐπειδὴν δὲ εἰσέλθῃ παραλαμβάνει σύμβολον δημοσίᾳ παρὰ τοῦ εἰληχότου ταύτην τὴν ἀρχήν». Τὸ σχόλιον φίνεται νενοθευμένον. Ἐν ἀρχῇ γίνεται λόγος περὶ διαφόρου χρωματισμοῦ τῶν δικαστηρίων, ὁ ὁποῖος ἐσώζετο καὶ μέχρι τοῦ Πausανίου. Περὶ τῆς βαλάνου τῆς βικτηρίας. Περὶ τιοῦτου γράμματος ἐπιγεγραμμένου ἐπὶ τῶν δικαστηρίων οὐδεμία νῆξις ἀπαντᾷ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις. Πιστεύω ὅτι ἐν τῷ σχολίῳ τούτῳ γίνεται ἡ αὐτὴ καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ τοῦ στ. 277 σύγχυσις τοῦ δικαστηρίου ὡς συλλόγου δικαστῶν, καὶ ὡς δικαστικοῦ καταστήματος. Πρὸ τῆς καθ' ἑκάστην δικάσιμον ἐν τῇ ἀγορᾷ γινομένης κληρώσεως ἦτον ἄγνωστον εἰς ποῖον ἐκ τῶν δικαστηρίων ἔμελλε νὰ δικάσῃ ἕκαστος γράμμα, γινομένη· δὲ τῆς κληρώσεως δὲν ἠδύνατο αὐθωρεὶ νὰ μεταβάλληται τὸ γράμμα τοῦ καταστήματος εἰς τὸ κληρωθὲν γράμμα τῶν ἡλικιστῶν, ἐὰν μὴ ὑποθέσωμεν ὅτι μετὰ τὴν κλήρωσιν ἀνηρτάτο εἰς τὸ δικαστήριον τὸ γράμμα τοῦ κληρωθέντος τμήματος. Ἀλλὰ τὸ χρώμα τῆς ῥόδου ἦτον ἀποχρῶν ὀδηγὸς πρὸς τοὺς κληρωθέντας ὅπως παρεμβῶσιν εἰς τὸ δικαστήριον, ἐφ' ᾧ ἕκαστος ἔλαχεν· Ἡ πληροφορία τοῦ σχολιαστοῦ καθίσταται πιθανὴ ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι κατὰ τὴν κλήρωσιν τῶν δικῶν ἐν ταῖς κλήροις διεκρίνοντο τὰ δικαστικὰ καταστήματα δι' ἀλφάβητικῶν στοιχείων, ἀλλὰ μὴ ἀντιστοιχοῦντων πρὸς τὰ γράμματα τῶν ἡλικιστῶν, οὐδ' ἐπιγεγραμμένων ἐπὶ τῶν δικαστηρίων, ὡς θέλομεν ἰδεῖν ἀκολουθῶς.

Ἐν δικαστήριον πλήρες ἀπετελεῖτο κανονικῶς ἐκ 500 δικαστῶν. Ἀλλ' ὁ ἀριθμὸς μετεβάλλετο ἀναλόγως τοῦ ἀντικειμένου τῆς δίκης, ἦτοι κατὰ λόγον τῆς χρηματικῆς ἢ τῆς πολιτικῆς ἀξίας αὐτοῦ, ἢ τοῦ τιμήματος. Ἐν

¹ Ὁ Poyard μεταφράζων τὸν στ. 401 Σφηκ. «Κῆπειτ' ἔλλθὼν προκαθεῖθαι πρωΐ πᾶν» ὡς περὶ λεπὰς προσεχόμενος τῷ κίονι» συμπεραίνει ὅτι καίτοι καλούμενοι ἡλικισταί οἱ δικασταί συνεδρίαζον ὑπὸ σκέπη. Ἀλλ' ἔρα εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῶν ἀρχαίων ἐχρησίμευσαν οἱ κίονες μόνον πρὸς ἀποστήριξιν τῆς ὀροφῆς;

τοῖς δικαστηρίοις τοῦ Λουκιανοῦ ὁ Ζεὺς δικτάσσει τὸν Ἑρμῆν γὰ κηρύσσει ὅτι ἀγορὰ δίκων ἐπί, πάντες ἦκειν ἐς Ἄρειον Πάγον, ἐκεῖ δὲ τὴν μὲν Δίκην ἀποκληροῦν σοῖσι τὰ δικαστήρια κατὰ τὸν λόγον τῶν τιμημάτων ἐξ ἀπάντων Ἀθηναίων (ὅπερ ἐστὶ ἀνευ διακρίσεως γραμμάτων) καὶ ὁ Ἑρμῆς κηρύσσει αἵ σοι γραφὰς ἀπῆνεγκαν ἦκειν ἐς Ἄρειον Πάγον, ἐνθὺν ἡ Δίκη ἀποκληρώσει τὸ δικαστήριον. . . . οἱ δικασταὶ ἐξ ἀπάντων Ἀθηναίων· ὁ μισθὸς τριώβολον ἐκάστης δίκης· ἀριθμὸς τῶν δικαστῶν κατὰ λόγον τοῦ ἐγκλήματος (γρ. τιμήματος)». Ἐπὶ τῆς γραφῆς Μέθη κατὰ τῆς Ἀκαδημίας ἡ Δίκη λέγει «Ἑπτὰ κλήρωσον». Ἐπὶ τῆς Στοῦ κατὰ τῆς Ἡδονῆς ἡ Δίκη πέντε ἱκανοῖς. κτλ. Ἐνταῦθα ὁ ἀριθμὸς τῶν δικαστῶν κατὰ λόγον τοῦ τιμήματος φαίνεται ἐξαρτώμενος ἐκ τῆς κρίσεως τῆς Δίκης ἐκπληρούσης τὰ κηθήκοντα τῶν θεσμοθετῶν, μᾶλλον ἢ ἐκ διατάξεως νόμου τὴν ὁποίαν ἐν οὐδενὶ τῶν ἀρχαίων εὐρίσκουμεν. Κατὰ τὰς παρ' αὐτῶν μνημονευομένας δίκας εὐρίσκουμεν διάφορον τὸν ἀριθμὸν τῶν δικαστῶν. Ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ Δημοσθένους κ. Μαιδίου (585, 223) «τῶ ποτ' εἰσὶν ὁμῶν οἱ ἀεὶ δικάζοντες ἰσχυροὶ καὶ κύριοι τῶν ἐν τῇ πόλει πάντων, ἐάν τε δικαστοῖς, ἐάν τε γυλίους, ἐάν θ' ὀπίστους ἂν ἡ πόλις καθίστη» δύναται τις γὰρ συμπεράνῃ ὅτι δικαστοὶ ἦσαν ὁ ἐλάχιστος ὅρος τῶν δικαστῶν. Συνωδὸν τούτοις καὶ ὁ Πολυδεύκης (Π, 48) πιθανῶς ἐξ ἄλλου ἀρχαίου συγγραφέως παραλαβὼν γράφει ὅτι 201 ἐδίκαζον περὶ τῶν ἡσσον τῶν 1000 δραχμῶν, καὶ 401 περὶ τῶν ἄνω τῶν 1000. Ἐν τῷ περὶ τοῦ Δικαιογ. κλ. τοῦ Ἰσ. 3 ἀναφέρονται 500 ἐνώπιον τῶν ὁποίων εἰσήχθη ἡ κατὰ Λεωχάρους δίκη ἐπὶ ψευδομαρτυρίᾳ· 500 ἐν τῷ κ. Νεαίρας (Δημ. 1348, 10) οἱ ἐπὶ Παλλαδίᾳ δικάσκοντες τὴν κατὰ Ἀπολλοδώρου κατηγορίαν ἐπὶ φόβῳ ἀκουσίῳ· 500 οἱ δικάσκοντες ἐπὶ τῆς κατὰ Δεινάρχου κατηγορίας τοῦ Τιμοκλέους (Δειν. κ. Δημοσθ. 15' 4.) καὶ 501 ἦσαν τοῦ Σωκράτους οἱ δικασταί, ἐξ ὧν 281 κατεψήφισαν αὐτοῦ· 700 δ' ἐν τῷ περὶ Κκλλιμ. τοῦ Ἰσοκράτους ἐπὶ τῆς κατὰ τοῦ Κρατίνου κατηγορίας ἐπὶ ἐκουσίῳ τραύματι θανατηφόρῳ (381, 34)· 1001 ἐπὶ εἰσγγελίᾳ ὡς ὁ Δημ. κ. Τιμοκρ. 702, 9 ἀπρὸς δὲ τούτοις δικαστηρίων δυοῖν εἰς ἓνα καὶ γυλίους ἐψηφισμένοι. ("Ὅρα καὶ Πολυδ. Η, 58)· 1500 δικαστὰς ὁ Ἄγων ἤτησεν ἵνα δικάσῃ τὴν κατὰ τοῦ Περικλέους κατηγορίαν «εἴτε κλοπῆς καὶ δώρων, εἴτε ἀδικίου (Πλούτ. Περ. 26') καὶ 1500 ἦσαν οἱ δικάσκοντες τοὺς ἐπὶ δωροδοκίᾳ κατηγορηθέντας ῥήτορας ἐπὶ τῶν Ἀρπαλείων (Δειν. κ. Δημ. ἐν τέλει). 2000 ἦσαν οἱ δικασταὶ ἐπὶ τῆς μηνύσεως τοῦ Ἀγοράτου (Λυσ. κ. Ἀγορ. 35, 36). Τέλος 6000 δικαστὰς ἀναφέρει ὁ Ἀνδοκίδης ἐπὶ τῆς γραφῆς τοῦ πατρὸς αὐτοῦ κατὰ τοῦ Σπυσιππου παρκατόμων, αἱ καὶ ἠγωνίστατο ἐν ἐξακισχλίαις Ἀθηναίων καὶ μετέλαβε δικαστῶν τοσούτων οὐδὲ δικαστὰς ψήφους ὁ Σπυσιππος» (Ἀνδ. π. τ. μυστ. ε' 3). Ἐπιτότῃς ὁ Fränkel ἀντιφωνεῖ—ἰδοὺ ἡ ἀπόδειξις ὅτι 6000 δὲν ἦτον ἡ γύ-

μιμος ἀπαρτία τοῦ δικαστηρίου, οὐδ' ὁ ὅλος ἀριθμὸς τῶν ἡλιαστῶν, διότι πῶς ἦτο δυνατόν νὰ μὴ λείψῃ οὐδεὶς ἐκ τῶν ἑξακισχιλίων κατὰ τὴν δίκην! Ἄλλ' ἂν ἀπελείποντο εἰς ἡ πλείονες, ἂν καὶ πῶς ἀνεπληρώθησαν δὲν θυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν. Ὁ ῥήτωρ βεβαιοῖ ὅτι ἑξακισχιλίοι ἐδίκαζον. Τίς ἡ ἀπόδειξις τοῦ ἐναντίου; Ἄφ' ἑτέρου δὲ ἂν ἑξακισχιλίοι δὲν ἦσαν οὔτε ἡ νόμιμος ἀπαρτία τοῦ δικαστηρίου, οὔτε οἱ παρόντες δικασταί, τίς ἡ ἀνάγκη τοῦ νὰ ψεύδῃται ὁ ῥήτωρ ἐνώπιον τῶν δικαστῶν αὐτῶν; Ἄν ὁ ἀριθμὸς τῶν δικαστῶν ἦτον ἀπεριόριστος, ἂν ἐκ πάντων Ἀθηναίων ἦσαν παρόντες δικασταί εἴτε ἑπτακισχιλίοι, εἴτε πεντακισχιλίοι, διατί νὰ μὴ λέγῃ ὁ ῥήτωρ ὅτι ὁ πατήρ αὐτοῦ ἠγωνίσκατο ἐν πᾶσιν Ἀθηναίοις; Χωρὶς νὰ λέγῃ ψεῦδος ἐπεκαλεῖτο μαρτυρίαν βαρυτέραν τῆς τῶν ἑξακισχιλίων πολιτῶν. Ἀποδεχόμενοι δὲ ὅτι ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἑξακισχιλίων, τὸν ἑποῖον ἀναφέρει ὁ Ἀνδοκίδης, ἔλειπον τινες κωλυόμενοι, τί συνάγομεν ἐκ τῶν λόγων τοῦ ῥήτορος; ὅτι ἑξακισχιλίοι ἀπετέλουν τὴν νόμιμον ἀπαρτίαν, καὶ ἐπειδὴ οὗτος ἦτον ὁ μέγιστος ἀριθμὸς τῶν ἡλιαστῶν, μὴ οὔσης ἐφικτῆς τῆς ἀναπληρώσεως τῶν ἀπόντων, ἡ δίκη ἐγένετο ἐνώπιον ἀριθμοῦ οὐχὶ πολλῶ κατωτέρου τῶν 6000, ἀλλ' ὁ ῥήτωρ ἀναφέρει τὸν ἀριθμὸν τῆς νομίμου ἀπαρτίης τῆς ἀποτελούσης τὸ δικαστήριον πλήρες. Ἰδωμεν νῦν πῶς ἐπληροῦτο καθ' ἕκαστον δικαστήριον ἐξ ὀλιγωτέρων τῶν ἑξακισχιλίων δικαστῶν.

Εἰς τὸν Ἄρχοντα ἦτον ἀνεκτεθειμένη ἐκ τοῦ νόμου ἡ προσηκρίσις τῶν δικῶν, αἵτινες ὡς ἀντικείμενον εἶχον τὸν γάμον, τὴν οἰκογενιακὴν τάξιν, τὴν διοίκησιν τῆς περιουσίας καὶ τὴν ἐπιμέλειαν τῶν ἀνικάνων. Εἰς τὸν Βασιλέα ἡ τῶν δικῶν τῶν ἀφορωσῶν εἰς τὴν λατρείαν τῶν θεῶν, τῶν ἐπὶ φόνω, τρυφίᾳ, πυρκαϊᾷ. Εἰς τὸν Πολέμαρχον ἡ ἐπὶ παραβάσει τῶν ὑποχρεώσεων τῶν μετοίκων. Εἰς τοὺς θεσμοθέτας ἡ τῶν περὶ ὕβρεως, ψευδεγγραφῆς, ἀδικίου (ἀδικίας κατὰ τῆς πόλεως) παραινόμενων, νομισματός διαφθοράς, δεκασμοῦ κλ. Εἰς τοὺς Ἐνδεκα ἡ διαδικασία ἐπὶ κλοπῆ, τυμβωρυχία, λωποδυτία, ἀνδραποδισμῶ κλ. Εἰς τοὺς Λογιστάς ἡ περὶ ἀλογίου. Εἰς τοὺς Στρατηγούς ἡ περὶ ἀστρατείας, λειποταξίου, δειλίας, ἀναρχίου, καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς. (Ὁρα Πολυδ. Η' 87 ἐπέμ.). Ὁ ἀνακριτὴς ὤφειλε μετὰ τὴν παραίωσιν τῆς προδικασίας νὰ εἰσαγάγῃ τὴν δίκην εἰς τὸ δικαστήριον. Ἐπὶ τούτῳ συνεννοεῖτο μετὰ τῶν Θεσμοθετῶν, οἵτινες συνέτασσον τὸ πινακίον, τουτέστιν ὄριζον καὶ ἐνέγραφον τὰς καθ' ἑκάστην δικάσιμον συζητητέας δίκας, ἐπὶ σανίδος ἀνεκρωμένης εἰς τὴν ἀγορᾶν, πρὸς γνῶσιν ὅλων. Ταῦτα ἐννοεῖ ὁ Βδελουκλέων Σφηκ. 844 ἀφέρει νῦν ἐνέγκω τὰς σανίδας καὶ τὰς γραφάς. Ὁ σχολιαστὴς ὑποθέτει ὅτι ὁ λόγος εἶναι περὶ τῶν πινακίων ἐφ' ὧν οἱ δικασταὶ ἐσημείουν τὴν ἀπόφασιν ὡς πρὸς τὸ ποσὸν τῆς ποινῆς. Ἀλλὰ πλανᾶται, διότι ὁ Φιλοκλέων ἀπαντᾷ ἀκάλει νῦν ὅπερ ἐστὶν ἐκφώνησεν τὰ ὀνόματα τῶν διαδίκων. Γνω-

στῆς οὔσης, οὕτω τῆς δικασίμου συνήρχοντο εἰς τὴν ἀγορὰν οἱ δικασταὶ τῶν δικηφόρων γραμμάτων, ἐκεῖ δὲ οἱ θεσμοθέται ἐκλήρουν τοὺς ἐφ' ἐκάστης ὑποθέσεως δικάσοντας. Ὁ Πολυδεύκης (Η' 87) λέγει: «Οἱ θεσμοθέται προγράφουσι πότε δεῖ δικάζειν τὰ δικαστήρια—καὶ ταῖς ἀρχαῖς ἐπικληροῦσι τὰ δικαστήρια τὰ ἴδια καὶ τὰ δημόσια» (τ. ε. ἐπὶ τε ἰδιωτικῶν καὶ ἐπὶ δημοσίων ἀγωγῶν). Βεβαίως τὸ χωρίον τοῦτο ἀναφέρεται εἰς τὴν κλήρωσιν τῶν δικαστηρίων ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἀλλ' εἰς τὴν τῶν ἡλικιστῶν ἀφορᾷ τὸ τοῦ σχολιαστοῦ εὐννεῖα ἔρχοντες καὶ δέκατος ὁ Γραμματεὺς ἐκλήρουν τὰ γράμματα μέχρι τοῦ Κ.»

Σχετικὸν πρὸς τὴν κλήρωσιν τῶν δικαστηρίων εἶναι τὸ χωρίον τῶν Ἐκκλησιαζουσῶν ἐν ᾧ ἡ Πραξιγόρα ἐφαρμόζουσα τὴν πολιτείαν τοῦ Πλάτωνος ὑπὸ τὴν κυβέρνησιν τῶν γυναικῶν, ὑπόσχεται τὴν κατάργησιν τῶν δικῶν καὶ καινὴν πᾶσι τὴν δίκην. Ἐρωτᾷ λοιπὸν ὁ Βλέπυρος (στ. 671) «τὸ δὲ δεῖπνον ποῦ παραθήσεις;»

Πρ. Τὰ δικαστήρια καὶ τὰς στοὰς ἀνδρῶνας πάντα ποιήσω.

Βλ. Τὸ βῆμα τί σοι χρήσιμον ἔσται; Πρ. Τοὺς κρατήρας καταθήσω

Καὶ τὰς ὑδρίας καὶ βραψύθειν ἔσται τοῖς παιδαρίοις

Τοὺς ἀνδρείους ἐν τῷ πολέμῳ κ' εἴτις δαίλος γιγνέσθαι

Ἴνα μὴ δειπνώσιν αἰσχυρόμενοι. Βλ. Νῆ τὸν Ἀπόλλω χαρῖεν γε

Τὰ δὲ κληρωτήρια ποῖ τρέφεις; Πρ. Ἴς τὴν ἀγορὰν καταθήσω

Κᾶττ' αἰθήσασθ' ἀρμοδίῳ κληρώσω πάντας ἕως θῦ

Εἰδώς ὁ λαχὼν ἀπὴ χαίρων ἐν ᾧ ποῖ γράμματι δειπνεῖ

Καὶ κηρύξει τοὺς ἐκ τοῦ Βῆτα ἐπὶ τὴν στοᾶν ἀκολουθεῖν

Τὴν βασιλείον δειπνήσοντας· τὸ δὲ Θῆτα εἰς τὴν παρὰ ταύτην,

Τοὺς δ' ἐκ τοῦ Κάπα ἐς τὴν στοᾶν χωρεῖν τὴν ἀλφειτόπωλον

Βλ. Ἴνα κάπτωσιν; Πρ. Μὲ Δί· ἀλλ' ἴν' ἐκεῖ δειπνώσι. Βλ. ὅτι δὲ τὸ γράμμα

Μὴ ἔελκυσθῆ καθ' ὃ δειπνήσει, τούτους ἀπελώσιν ἅπαντας

Πρ. Ἀλλ' οὐκ ἔσται τοῦτο παρ' ἡμῶν

Πᾶσι γὰρ ἄφθονα πάντα παρέξομεν.

Ἐνταῦθα λοιπὸν, ἀφοῦ κατκρηγοῦνται τὰ δικαστήρια, τὸ σύστημα τῆς κληρώσεως πρὸς τὸ δικάζειν ἐφαρμόζεται πρὸς τὸ δειπνεῖν· καὶ δι' αὐτοῦ μηχανήνομεν τὸν τρόπον τῆς κληρώσεως τῶν δικαστῶν. Συνερχομένων λίαν πρῶτ' τῶν ἡλικιστῶν ἐτίθεντο παρὰ τῶν θεσμοθετῶν δύο κληρωτήρια. Εἰς τὸ ἐν ἐρείπτοντο τὰ δέκα γράμματα τῶν δικαστηρίων τῆς Ἡλιαίας, εἰς τὸ ἕτερον οἱ κληροὶ τῶν δικαστηρίων, ἐν οἷς κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἦσαν ὀρισμέναι δίκαι, καὶ διὰ τῆς ἐξαγωγῆς τῶν κλήρων ὀρίζετο ὁποῖον γράμμα, ἢτοι τίνος γράμματος οἱ δικασταὶ ὄφειλον νὰ δικάσωσιν ἐπὶ ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς δίκης, ταῦτ' εἶπεῖν ἐν τούτῳ ἢ ἐκείνῳ τῷ δικαστηρίῳ. Πιθανῶς οἱ κληροὶ τῶν δικαστηρίων διεκρίνοντο δι' ἀλφαιδικῶν στοιχείων, λ. χ. τὸ ἐφ' οὗ προέστατο Ἀρχῶν διὰ τοῦ Α, τὸ τοῦ Βασιλέως διὰ τοῦ Β, τὸ τῶν θεσμοθετῶν διὰ τοῦ Θ, καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς. Βεβαίως

δὲν ἠδύναντο νὰ συνεδριάζωσιν εἰς πλείονα τῶν τριῶν τὴν αὐτὴν ἡμέραν (καὶ τρία δὲ κωμικὸς ἀναφέρει εἰς τὸ προπαρατεθὲν χωρίον). Ἐὰν λοιπὸν ἦσαν ὠρισμένοι τρεῖς δίκαι κατ' αὐτὴν, ἐρρίπτοντο ἐν τῇ κληρωτίδῃ οἱ τρεῖς κληροὶ τῶν τριῶν δικαστηρίων ἐν οἷς ἐμελλε ἐκάστη νὰ εἰσαχθῆ. Μετὰ τὴν ἐξαγωγήν ἐνὸς ἐκάστου ἐκ τούτων ἐκληροῦτο ἐκ τῶν γραμμάτων τῶν ἡλιαστῶν τὸ τμήμα ὅπερ ὤφειλε νὰ συνεδριάσῃ εἰς τὸ κληρωθὲν δικαστήριον, καὶ οὕτως ἐξηκολούθει μέχρι τῶν τριῶν κλήρων. Ἐὰν προῦκειτο δίκη ἀπαιτούσα τὴν παρουσίαν ἐξακισχιλίων δικαστῶν ἐννοεῖται ὅτι καθίετο ἡ κλήρωσις ἄσκοπος. Ἐὰν ἦσαν ὠρισμένοι μία, δύο, ἢ τρεῖς δίκαι ἐκάστη τῶν ὁποίων ἀπῆται ἐν δικαστήριον πλήρες ἦτοι ἐκ 500 δικαστῶν, ἐγένετο ἡ κλήρωσις τριῶν δικαστηρίων ἢ τριῶν γραμμάτων. Τὸ αὐτὸ ἐὰν προῦκειτο μία μόνη δίκη ἐνώπιον δύο ἢ πλείονων γραμμάτων. Ἐὰν δὲ ἡ δίκη ἀπῆται ἀριθμὸν δικαστῶν ἐλάττωκ τῶν 500 ἐννοεῖται ὅτι μετὰ τὴν κλήρωσιν τοῦ γράμματος ἐκληροῦντο ὅσοι ἐκ τῶν εἰς αὐτὸ ἀνηκόντων ὤφειλον νὰ δικάσωσιν. Ἐπι δὲ τῇ ὑποθέσει ὅτι ἐκ τῶν ἐξακισχιλίων ἐκληροῦντο δι' ἕκαστον γράμμα 600 (ὡς τινες ἐκ τῶν νεωτέρων παρεδέχοντα) καὶ ὅτι παρευρίσκοντο εἰς τὴν ἀγορὰν ἐξ ἐνὸς γράμματος πλείότεροι τῶν 500, ἢ ὅτι 500 ὄντων τῶν τακτικῶν δὲν ἦσαν ὅλοι παρόντες καὶ ἦτον ἀνάγκη ν' ἀνεπληρωθῶσι τινες διὰ τῶν παρόντων ἀνεπληρωτικῶν, ὑπερβαίνοντων τὸν ἀριθμὸν τῶν 500, ἢ ὅτι ἔπρεπε πρὸς τοῖς 500 ἢ τοῖς 1000 νὰ προστεθῆ εἰς ὅπως καταστῆ περιττὸς ὁ ἀριθμὸς τῶν δικαστῶν, ἐγένετο ἡ συμπλήρωσις τοῦ δικαστηρίου διὰ κληρώσεως, τιθεμένων ἐν κληρωτηρίῳ τῶν πινακίων τῶν ἡλιαστῶν τοῦ γράμματος ὅπερ ἔπρεπε νὰ δικάσῃ. Τὴν διττὴν ταύτην κλήρωσιν ὑπανίσσεται ὁ Δημοσθένης ἐν τῷ κατὰ Ἀριστογ. 778, 27. «Ἵμεῖς αὐτοὶ πάντων ἄρτι κληρουμένων Ἀθηναίων, καὶ πάντων, εὖ οἶδα βουλομένων εἰς τοῦτο λαχεῖν ἐν δικαστήριον μόνοι δικάζεθ' ὑμῖν, διατί; ὅτι ἐλάχετε, εἴτ' ἀπεκληρώθητε». Τὸ πάντων Ἀθηναίων ἀναφέρεται εἰς τοὺς ἐξακισχιλίους λαχόντας κατὰ γράμματτα, καὶ «μόνος δικάζεσθ' ἡμῖν» εἰς τοὺς κληρωθέντας ἐκ τοῦ γράμματος πρὸς ἀπερισμὸν τοῦ δικαστηρίου.

Μετὰ τὴν κλήρωσιν ὁ λαχὼν ἵνα δικάσῃ ἐλάμβανε βακτηρίαν ὁμόχρου τῷ δικαστηρίῳ ἐφ' οὗ ἔλαχε. Τὴν βακτηρίαν ἐκράτει ἀνὰ χεῖρας ὁ δικαστής ὡς σύμβολον τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ ἀπονεμηθείσης καὶ ὑπὸ τοῦ πολίτου ἐνασκουμένης δικαστικῆς ἐξουσίας, κατὰ τὸ ἀρχαῖον ἔθιμον

Οἱ δὲ γέροντες

εἶατ' ἐπὶ ξεστοῖσι λίθοις ἱερῷ ἐν κύκλῳ

σκηπτρα δὲ κηρύκων ἐν χερσὶ εἶχον ἠεροφώνων

(Ὀμ. Ιλ. 502)

Ἐκ τῶν λόγων τοῦ Ἰσοκράτους Ἀρεοπαγ. 150, 54 «εἰπαί τις οὐκ ἂν ἐπὶ τοῖς γιγνομένοις ἀλγήσειεν ὅταν ἴδῃ πολλοὺς τῶν πολιτῶν... πρὸ

τῶν δικαστηρίων κληρουμένους ἠδύνατό τις εὐλόγως νὰ συμπεράνη ὅτι μετὰ τὴν κλήρωσιν τῶν δικαστηρίων ἐν τῇ ἀγορᾷ οἱ ἀνήκοντες εἰς τὸ κληρωθὲν γράμμα, λαμβάνοντες τὴν ὁμόχρουν τῷ δικαστηρίῳ βικτηρίαν ἐξάδιζον εἰς αὐτό, καὶ πρὸ τοῦ δικαστηρίου ἐγένετο ἡ κλήρωσις τῶν δικαστῶν, ὅταν λ. χ. ἦσαν παρόντες πλείοτεροι τοῦ ἀναγκαίου πρὸς ἀπαρτίαν ἀριθμοῦ, ἢ ἔδει ν' ἀναπληρωθῶσιν οἱ ἀπόντες ἐκ τῶν παρόντων ἀναπληρωτικῶν. Ἄλλ' οἱ πλείστοι ἐκ τῶν νεωτέρων ἀποφαίνονται ὑπὲρ τῆς ἐν τῇ ἀγορᾷ μιᾶς συγχρόνου δι' ἅπαντα τὰ δικαστήρια κληρώσεως ἐρμηνεύοντες τὸ χωρίον τοῦ Ἰσοκράτους διὰ τῆς εἰκασίας ὅτι πάντα τὰ δικαστήρια ἦσαν ἐν τῇ ἀγορᾷ.

Οἱ δικασταὶ ὤφειλον νὰ σπεύσωσιν ὅπως εἰσέλθωσιν εἰς τὸ δικαστήριον πρὸ τοῦ δεθῆ τὸ σημεῖον τῆς ἐνάρξεως τῆς συζητήσεως, μεθ' ἧ δὲ ἦσαν πλέον δεκτοί, καὶ οὐδὲν εἶχον δικαίωμα εἰς ἀπόληψιν τοῦ δικαστικοῦ μισθοῦ.

α' Ἦκισιν εἶπη πρῶτ', καὶ ὥρα δικασοῦθ' ὡς ὅστις ἐν ὑμῶν

ἠΰστερος ἔλθῃ τοῦ σημείου τὸ τριώβολον οὐ κομίζεται (Σφην. 687)

• Ἔτις θύρασιον Ἡλιαστῆς εἰσίστω

ἢ ὡς ἦν ἐκ' ἂν λέγωσιν, οὐκ εἰσφρίσομεν (Σφ. 886).

Εἰσερχόμενος δὲ δικαστῆς ἐλάμβανε καὶ σύμβολον, ἐπὶ τῇ ἐπιδείξει τοῦ ὁποίου μετὰ τὴν δίκην ἐλάμβανε τὸν μισθὸν αὐτοῦ παρὰ τοῦ Κωλακρέτου· ἐφ' ᾧ καὶ ὁ κωμικὸς λέγει Ὄρν.: 1536. «Ἡ βασιλεῖα, καλλίστη κόρη

ἢ περ ταμείου. τὴν σωφροσύνην, τὰ νεύρια
τὴν λοιδορίαν, τὸν Κωλακρέτην, τὰ τριώβολα».

Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους Πολ.: Β. 9 τὰ δικαστήρια μισθοφόρα κατέστησε Περικλῆς, ἀλλὰ πολλὰκι διαφωνοῦσι ὑπάρχουσι μετὰ τῶν τε ἀρχαίων καὶ τῶν νεωτέρων ἐρμηνευτῶν ἂν ἐξ ἀρχῆς ὁ μισθὸς ἦτο τριώβολον, διότι ποῦ μὲν ἀντιφέρεται ὡς ἐξ ἑνὸς ὄβολου, ποῦ δὲ ὡς διώβολον, καὶ ποῦ τριώβολον. Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι ὁ μισθὸς ἠὔξανεν ἢ ἐλαττοῦτο ἀναλόγως τῶν οικονομικῶν περιστάσεων τῆς πολιτείας, καὶ τὸ πρῶτον μὲν ὠρίσθη παρὰ τοῦ Περικλέους εἰς ἕνα ὄβολον, ἀκολούθως γυμνήθη εἰς δύο ὄβλους, καὶ ἐπὶ Κλέωνος εἰς τρεῖς. Ὡς σύμβολα δὲ πρὸς ἀπόληψιν τοῦ μισθοῦ ὁ Benndorf θεωρεῖ τὰ ἐν Ἀττικῇ εὑρεθέντα γάλκινα τεμάχια ἔχοντα ἐκτετυπωμένα ἐπὶ τῆς μιᾶς ἐπιφανείας ἕνα ἀριθμὸν δι' ἀλφριθητικοῦ στοιχείου (ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὸ δικαστικὸν κατῆχημα, καὶ οὐχὶ πρὸς τὸ τμήμα τῶν ἡλικιστῶν, ὡς προεῖρηται) ἐπὶ δὲ τῆς ἐτέρας τὸν τύπον τοῦ τριώβολου.

Πολλοὶ ἐκ τῶν νεωτέρων δέχονται ὅτι πρὸ τῆς ἐνάρξεως ἐκάστης δίκης οἱ ἡλικισταὶ ὤμνουν νέον ὄρκον, ἐπικαλοῦνται δὲ ὑπὲρ τῆς γνώμης ταύτης τὸ τεμάχιον τοῦ Πολυδεύκου Η, 122 ὠμύσαν δ' ἐν Ἀρδήττῳ

δικαστηρίω — ὁ δ' ὄρκος ἦν τῶν δικαστῶν, περὶ μὲν ὧν νόμοι εἰσι ψηφισθέντες κατὰ τοὺς νόμους, περὶ δ' ὧν μὴ εἰσι γνώμη τῆ δικαιοσύνης ὁμοσάντων δὲ καὶ τῶν δικαζομένων τὸ πᾶν ἐκαλεῖτο ἀμφοροκία». Προδήλως φαίνεται τὸ χωρίον ἐφοχρμένον παραληρηθείσης φράσεως τινος πρὸ τῆς λέξεως ὁμοσάντων, καὶ συνενωθειῶν εἰς μίαν δύο διαφόρων περιόδων, ἐξ ὧν ἡ πρώτη ἀνεφέρετο εἰς τὸν ὄρκον τῶν δικαστῶν ἢ δευτέρᾳ δὲ εἰς τὸν ὄρκον τῶν διαδίκων, πιθανῶς καὶ τῶν δικαιτητῶν. Εἰς τὸ πρῶτον μέρος τοῦ τεμαχίου γίνεται λόγος περὶ τοῦ ὄρκου τῶν ἡλικιστῶν ἐν Ἀρδηττῶ. ἦτο λοιπὸν ἀδύνατον καθ' ἑκάστην δίκην νὰ μεταβλίνωσι δικασταὶ καὶ διάδικοι ἀπὸ τῆς ἀγορᾶς εἰς Ἀρδηττὸν ὅπως ὁμύωσι. Βέβαιον ἀφ' ἑτέρου εἶναι ὅτι κατὰ τὴν προκρίσιν μετὰ τὴν προσαγωγὴν τοῦ ἐγκλήματος, ἢ τῆς γραφῆς οἱ διάδικοι ὤμωον ἐνώπιον τοῦ εἰσηγητοῦ, ὁ μὲν διώκων περὶ τοῦ δικαίου τῆς ἀκαιτήσεως ἢ τῆς κατηγορίας, ὁ δὲ φεύγων περὶ τοῦ δικαίου τῆς ἀπολογίας, καὶ οἱ ὄρκοι οὗτοι ἐκκλοῦντο ἀντωμοσία. Περὶ ὄρκου τῶν δικαιτητῶν δὲν ἔχομεν ρητὴν μαρτυρίαν, ἀλλὰ μοι φαίνεται ἀπίθκρον οὗτοι μόνον νὰ ἐξηροῦντο τῆς ὄρκωμοσίας. Ἄν ὁμοίως εἰς τὸν ὄρκον τούτων δὲν ἀνεφέρετο ἡ λέξις ἀμφοροκία, δύναται νὰ ἐκληρθῆ ὡς ταυτόσημος τῆς ἀντωμοσίας. Περὶ δευτέρου δὲ τινος ὄρκου τῶν ἡλικιστῶν φαίνεται λέγων ὁ Ἰσοκράτης ἐν τῷ πρ. Καλλιμ. 34. «Περὶ ταύτης (τῆς δίκης) δύο ὄρκους ὁμύσαντες δικάζετε· τὸν μὲν, ὅνπερ ἐπὶ ταῖς ἄλλαις εἴθεσθε, τὸν δ' ὄν ἐπὶ ταῖς συνθήκαις ἐποιήσασθε». Αὕτη ὁμοίως ἢ φράσις καθ' ἑαυτὴν ἐξηγεῖ ὅτι ὁ δεύτερος δὲν εἶναι δικαστικὸς ὄρκος τῶν ἡλικιστῶν, ἀλλ' ὄρκος τῶν πολιτῶν μετὰ τὴν ἔξωσιν τῶν τριάκοντα ἵνα τηρήσωσι τὰς συνθήκας τῆς καθόδου τῶν πολιτῶν· περὶ δὲ τοῦ ὄρκου τούτου ἀναφέρει ὁ ρήτωρ ἐν § 4. αἰπόντος Ἀρχίνου νόμον ἔθεσθε ἂν τις δικάζηται παρὰ τοὺς ὄρκους ἐξεῖναι τῷ φεύγοντι παραγράψασθαι» καὶ τοῦ ὄρκου καὶ τῶν συνθηκῶν τὴν ἀνάγνωσιν αἰτεῖ ἐν § 14. (21). Ἄλλ' ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς φράσεως ὁ ρήτωρ βεβαίως ὑπαινίσσεται τὸν ἐν Ἀρδηττῶ ἡλικιστικὸν ὄρκον, καὶ τοῦτον ἀναφέρει ἐπιζόμενον ἐπὶ ταῖς ἄλλαις δίκαις. Ἐκ τοῦ τεμαχίου λοιπὸν τούτου μαρτυρεῖται βεβαίως ὅτι μόνον εἰς ὄρκος ἐδίδετο παρὰ τῶν δικαστῶν, οὐδὲ ἀναιρεῖ τὴν μαρτυρίαν ταύτην τὸ τεμάχιον τοῦ Πολυδεύκου, ὡς ἀναγινώσκεται εἰς τὰς νέας ἐκδόσεις.

Ἐντὸς τοῦ δικαστηρίου οἱ δικασταὶ ἐκάθηντο ἐπὶ ξυλίνων ἐδωλίων ἡμικυκλικῶς ἢ κατ' εὐθείας γραμμῆς τεθειμένων, ὡς προκύπτει ἐκ τοῦ Ἀριστ. Σφ. 89.

..... καὶ στένει

ἦν μὴ ἐπὶ τοῦ πρώτου καθίζηται ξύλου»

Κατὰ τὴν συζήτησιν καὶ τὴν ψηφοφορίαν ὡς προϊστάμενος τῶν ἡλικιστῶν διηύθυνε τὴν διαδικασίαν ὁ εἰσάγων τὴν δίκην Ἄρχων, οἱ Θεσμοθέται οἱ ἔνδεκα κτλ.

Οἱ Ἡλιασταὶ ἐδίκαζον ἐπὶ πάσης δημοσίᾳ ἀγωγῆς (judicium publicum) ἢ τοῖς δίκης ποινικῆς ἢ πολιτικῆς ἀφορώσης εἰς τὸ συμφέρον τῆς πολιτείας ἢ ἐπὶ ἀγωγῆς ἰδίας (judicium privatum) εἰσαγομένης τουτέστι πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ ἀδικηθέντος ἰδιώτου, εἴτε εἰς πρῶτον καὶ τελευταῖον βαθμόν, εἴτε κατ' ἔφεσιν τινὸς τῶν δικδίκων. Ἀλλὰ τὸ περὶ ἀρμοδιότητος τῶν Ἡλιαστῶν συσχετίζεται μετὰ τοῦ λίαν ἀμφισβητουμένου ζητήματος τῶν χρόνων τῆς εἰσαγωγῆς καὶ τῆς ἀνακτύξεως τοῦ θεσμοῦ. Περὶ δὲ τούτων ἄλλοτε.

I. A. Τυπάλδος.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ

ΛΟΓΟΣ ΕΝΑΡΚΤΗΡΙΟΣ ΕΙΣ ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ*

Κύριοί μου,

Ὅσοι ἐξ ὑμῶν ἠροάσθητε τῶν κατὰ τὸ παρελθὸν ἀκαδημαϊκῶν ἔτος παρεδόσεων μου γινώσκετε τὸ μέγεθος καὶ τὰς συγκινητικὰς περιπετείας τοῦ δράματος, τὸ ὁποῖον ἐδιδάχθη ἀπὸ τῆς καθέδρας ταύτης. Ἡ χιλιετῆς περίπου ἐκείνη περίοδος τῆς πατρῴου ἱστορίας, διηρέθη εἰς πράξεις τέσσαρας: τὴν Μακεδονικὴν δυναστείαν, τὴν δυναστείαν τῶν Κομνηνῶν καὶ τὰς στυρορορίας, τὴν Λατινοκρατίαν, τὴν Τουρκοκρατίαν.

Ἐπὶ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς παρέστη ὑμῖν ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς δόξης αὐτοῦ καὶ τῆς δυνάμεως. Ἀφοῦ ἐν τοῖς προτέροις χρόνοις ἔστωτε τὸν μὲν χριστιανισμὸν τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τῆς περσικῆς κατακτίσεως, τὴν δὲ Εὐρώπην πᾶσαν ἀπὸ τοῦ μωαμεθανικοῦ κατακλισμοῦ ἀφοῦ ἐτροπολόγησε κατὰ τὰς νέας τοῦ κράτους περιστάσεις καὶ ἀνάγκας τοῦ θεσμοῦ οὗς ἐκληροδότησεν αὐτῷ ἡ ρωμαϊκὴ κυβέρνησις ἀφοῦ πρῶτος ἐκήρυξε τὰς ἀρχάς, αἵτινες παρεσκευάσαν τὴν βραδύτερον ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ καὶ ἀρκτικῇ Εὐρώπῃ πραγματοποιηθεῖσαν ἐκκλησιαστικὴν μεταρρύθμισιν, καὶ κατέργησιν τῆς δουλοπρακτικῆς, καὶ ἀνάπλευσιν τοῦ οἰκογενειακοῦ δικαίου* ἔπειτα, ἐν τῷ διαστήματι τῶν 200 ἐτῶν καθ' ἃ ἐδασίλευσαν οἱ γόνοι τοῦ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνα, ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς ἀνέκτησε πολλὰς τῶν προαπολεσθεισῶν χωρῶν, συνεπλήρωσε τὴν ἀναδιοργάνωσιν αὐτοῦ καὶ εἴπερ ποτὲ ἐπρώτευσεν τοῦ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου πολιτικοῦ κόσμου.

Τότε τρόντι καθυπεβλήθησαν αἴθεις ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ πρὸς βορρᾶν μὲν καὶ πρὸς δυσμὰς ἢ Βουλγαρία, ἢ Σερβία, ἢ Δαλματία, πρὸς νότον δὲ καὶ πρὸς ἀνατολὰς ἢ Κρήτη, ἢ Κύπρος, ἢ Κιλικία καὶ τὰ ἀρ-

* Ἀπηγγέλη ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῇ 6 Ὀκτωβρίου 1883.